

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI
DIPLOMSKI STUDIJ

DIPLOMSKI RAD

SINAGOGA U KOPRIVNICI

KATARINA LUKAVEČKI

MENTOR: dr.sc. DRAGAN DAMJANOVIĆ, doc

ZAGREB, 2015.

SADRŽAJ

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA.....	3
01. UVOD.....	5
01.1. GRAD KOPRIVNICA.....	6
01.2. ŽIDOVU U HRVATSKOJ.....	8
01.3. ŽIDOVU U KOPRIVNICI.....	10
01.4. OPĆA OBILJEŽJA SINAGOGALNE ARHITEKTURE.....	14
02. SINAGOGA U KOPRIVNICI.....	18
02.1. PROJEKTI ZA IZGRADNJU I PREGRADNJU SINAGOGE	23
02.1.1. PRVA SKUPINA.....	24
02.1.2. DRUGA SKUPINA.....	29
02.1.3. TREĆA SKUPINA.....	31
02.2. PITANJE AUTORSTVA IZVEDENOG PROJEKTA.....	33
02.3. SINAGOGA U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA.....	34
02.3.1. ADAPTACIJA SLAVKA LÖWYJA.....	36
02.4. OBREDNI PREDMETI.....	38
02. 5. ORGULJE.....	38
03. RAZDOBLJE NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA.....	39
03.1. SINAGOGA U 21. STOLJEĆU.....	40
04. ZAKLJUČAK.....	44
05. FOTOGRAFIJE.....	45
06. LITERATURA.....	75
07. POPIS FOTOGRAFIJA.....	79

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Diplomski rad

SINAGOGA U KOPRIVNICI

Katarina Lukavečki

SAŽETAK

U radu je prikaz povijesti gradnje i obnova sinagoge u Koprivnici tijekom druge polovine 19. i početkom 20. stoljeća. U prvom dijelu rad obuhvaća općenite podatke o gradu Koprivnici, Židovima u Hrvatskoj i Koprivnici, te karakteristike sinagogalne arhitekture. U središnjem dijelu glavni naglasak jest na istraživanje same izgradnje, pitanju autorstva izvedenog projekta. Analizirani su sačuvani projekti za izgradnju i nadogradnju sinagoge te su grupirani prema karakteristikama i kronološki. Također, u radu je obuhvaćena i najpoznatija obnova sinagoge prema projektu Slavka Löwyja iz 1930. godine, te u zadnjem dijelu njezine preuređenja i prenamjene nakon Drugog svjetskog rata do danas. U proteklih desetak godina radi se na očuvanju i obnovi sinagoge koja je proglašena kulturnim dobrom, te prema najnovijim planovima njezina konačna prenamjena u koncertni prostor obližnje Umjetničke škole Fortunat Pintarić.

U radu su uz literaturu korišteni većinom izvorni dokumenti, kao što su primjerice nacrti za sinagogu koji se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, zapisnici Poglavarstva grada Koprivnice 1850.-1918. koji se čuvaju u Državnom arhivu Varaždin, arhivska građa Zemljišnoknjižnog odjela Općinskog suda u Koprivnici, novine iz 1930. godine koje se čuvaju u knjižnici Muzeja grada Koprivnice i Gradskoj knjižnici u Zagrebu te elaborat o sondiranju sinagoge koji se čuva u Upravi za zaštitu kulturne baštine Konzervatorskog odjela u Zagrebu. Također, uključen je i jedan kratak intervju.

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu:

Rad sadrži: 86 stranica, 60 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: sinagoga, Koprivnica, projekti, historicizam, obnova

Mentor: dr. sc. Dragan Damjanović, doc.

Ocjenjivači: dr. sc. Lovorka Magaš Bilandžić
dr. sc. Hrvoje Petrić

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane: _____

Ocjena: _____

UVOD

Cilj ovoga rada jest prikazati povijest gradnje i obnova sinagoge u Koprivnici i njezin značaj za tadašnju *Izraelitičku bogoštovnu občinu*¹ Koprivnice, te njezinu namjenu suvremenosti.

Rad obuhvaća razdoblje od sredine 19. stoljeća do danas, i temelji se uglavnom na literaturi u kojoj je sinagoga najčešće tek spomenuta (u povijesnim pregledima) ili djelomično obrađena (primjerice kod autora Karača, Švarca, Ernečića), zatim arhivskim zapisima koji svjedoče o bogatoj korespondenciji Gradskog poglavarstva Koprivnice i Izraelitičke bogoštovne obćine Koprivnice, te sačuvanim projektima pristiglim na natječaj za izgradnju i dogradnje sinagoge koji se danas čuvaju u Gradskom muzeju Koprivnice.

Rad je podijeljen na nekoliko dijelova. U prvom dijelu donosi se pregled povijesti grada Koprivnice, sažete informacije o Židovima u Hrvatskoj i Koprivnici, te općenito o arhitektonskim i stilskim značajkama sinagoga na hrvatskom prostoru. Drugi dio posvećen je njezinoj gradnji. Bavi se analizom svih sačuvanih projekata za izgradnju i pregradnje sinagoge, pitanjem autorstva izvedbenog projekta, interijerom, a u zadnjem, trećem dijelu, obrađuje se razdoblje od Drugog svjetskog rata do danas.

Zbog malog broja informacija u literaturi, cjelokupnu sliku o povijesti sinagoge, od same izgradnje do danas, pokušala sam upotpuniti istraživanjima u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Varaždinu, Muzeju grada Koprivnice, raznim knjižnicama, Poglavarstvu grada Koprivnice (katastar, ZK odjel Općinskog suda Koprivnice, Upravni odjel za komunalno gospodarstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša), te Konzervatorskom odjelu u Zagrebu. Djelatnicima spomenutih institucija ovim se putem zahvaljujem na danom uvidu u građu koja je ostala sačuvana i dostupna je javnosti. Kako je nakon Drugog svjetskog rata Židovska općina Koprivnice nestala, zajedno s većinom svojih članova, tako je izgubljena i sva dokumentacija koja se tamo čuvala. Sinagoga je danas zaključana, u vlasništvu Grada Koprivnice, koji prostor sinagoge povremeno koristi.

Ovim radom pokušalo se u najvećoj mjeri sakupiti građu i informacije o sinagogi, kako bi se istaknula vrijednost ovog spomenika, koji i dan danas stoji kao podsjetnik na malu, ali važnu židovsku zajednicu koja je u mnogočemu doprinijela razvoju grada u 19. i 20. stoljeću.

¹ Službeni naziv kojim se Općina koristila, a vidljiv je u naslovima korespondencije s Gradskim poglavarstvom grada Koprivnice, te u njihovom pečatu. (Slika 1.) Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*; godina 1883, signatura 75

GRAD KOPRIVNICA

Grad Koprivnica leži u sjevernom dijelu Hrvatske između padina Bilogore, Kalnika i rijeke Drave, u Podravini, kao administrativno središte Koprivničko- križevačke županije. Ime je dobio po potoku Koprivnica. U njemačkom jeziku grad se nazivao *Kopreinitz* a mađarskom *Kapronca*.² Kao naselje postoji od srednjega vijeka³ te se postepeno razvija, pa je već 1356. godine proglašeno slobodnim kraljevskim gradom.⁴

Prostor Podravine dodirna je točka hrvatskih i mađarskih običaja i kulture. Koprivnica se nalazi na važnim križištima putova ključnim za trgovinu, pravcu koji još od rimskog razdoblja vodi od Ptuja do Osijeka, te pravcima koji vode iz Ugarske do Zagreba i Rijeke. Kroz povijest prostor Podravine bio je privlačan vlastelinski posjed.⁵ Grad se razvija i raste usprkos političkim previranjima, zbog pogodne lokacije za život, plodnog tla, a polako se razvijaju obrt i trgovina. Napredak je zaustavljen početkom 16. stoljeća zbog opasnosti i prodora Osmanlija prema Podravini i Koprivnici. Stanovništvo se štiti gradskom utvrdom zemljanog tipa koja je bila karakteristična za graditeljsku praksu tog vremena a sredinom 16. stoljeća nadogradnjom se uspješno transformirala iz srednjovjekovnog kastruma u ozbiljnu utvrdu.⁶ Autor Hrvoje Petrić navodi obrambenu važnost Koprivnice kao: „strateški najznačajniju utvrdu između Save i Blatnog jezera (Balatona). Stoga je razumljivo da su tijekom 17. stoljeća ulagana nemala sredstva u modernizaciji koprivničke utvrde.“⁷ Kao krajnja neosvojena istočna točka Hrvatske, Koprivnica je važno vojno uporište, i kao takva u Vojnoj krajini ostaje sve do 1756. godine kada Marija Terezija donosi odluku da se grad izuzme iz ovoga teritorija, te da se cijelo vojno središte preseli. Kako će se granica Osmanskog Carstva pomicati sve istočnije, tako će postepeno, slabljenjem turske opasnosti grad ponovno živnuti u svim svojim aktivnostima.⁸ Već u prvoj polovici 17. stoljeća dolazi do intenzivnijeg rasta broja stanovništva.⁹ Koprivnica je bila centralno naselje podravskog prostora- težište je bilo

² Usp. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Koprivnica>

³ Prvi pisani spomeni o Koprivnici zajedno s okolnim naseljima datiraju u 12. i 13. stoljeće (usp. Đurić, Feletar, 1992: 184-185)

⁴ Isti, 186.

⁵ U razdoblju 12.-16. stoljeća Hrvatska je u personalnoj uniji s Mađarskom, a kroz 15. i 16. stoljeće ovaj posjed bio je u vlasništvu mnogih plemićkih obitelji poput grofova Celjskih, bana Vitovca, kralja Korvina, bana Ernušta i bana Keglevića (usp. Horvat, 1943: 3- 6)

⁶ Usp. Žmegač, 2000: 27-31

⁷ Usp. Petrić, 2000: 122

⁸ Usp. Horvat, 1943: 6-17

⁹ Usp. Petrić, 2005: 58

na vojnoj funkciji, no usporedno se razvijala trgovina (sajmovi) te cehovi.¹⁰ Početkom 18. stoljeća razvijalo se školstvo, gradnja, poljodjelstvo, trgovina i obrti, a grad širenjem mijenja urbanistički izgled. Unutar gradske tvrđe nalazile su se vojne i upravne zgrade: vijećnica, oružarnica, zatvor, crkve i samostan, no grad se širio izvan gradske utvrde, te se tako formiraju nove ulice i trgovi.¹¹ Dva veća vala stambene i javne izgradnje potaknuta su požarima u 18. stoljeću, te se sve više napušta gradnja u drvu, a sve više se pristupa gradnji u opeci.¹² Upravo će se izvan gradske utvrde razviti novi centar grada s naglaskom na trgovačko- obrtničku zonu, dok će utvrda postupno propadati sve do njezinog rušenja po uzoru na Beč u drugoj polovici 19. stoljeća. Na mjestu utvrde zasađen je gradski park¹³ koji povezuje stari centar grada i novo izgrađeni dio. U 19. i prvoj polovici 20. stoljeća nekoliko važnih čimbenika pretvara Koprivnicu iz malog ruralnog mjesta u pravo gradsko središte: poboljšanje prometne infrastrukture (bolje ceste, gradnja mosta, gradnja željezničke pruge do Zagreba, Mađarske, Varaždina i Rijeke), gradnja komunalne infrastrukture (gradska plinara, električna javna rasvjeta, kanalizacija, uređenje parkova i groblja, itd.), te izgradnja bolnice, banaka, hotela (svratišta), škola, vatrogasnog društva i industrijskih pogona (paromlin, ciglana, uljara, pivovara, svilara, Danica). Tako uređeno okruženje privlačilo je ne samo trgovce i obrtnike, već i žitelje ruralnih okolnih mjesta u potražnji za kvalitetnijim životom.¹⁴ Veliki procvat i modernizacija grada događa se za vrijeme gradonačelnika Josipa Vargovića početkom 20. stoljeća, s naglaskom na društveni i gospodarski razvitak. Društva utemeljena u 19. stoljeću nastavljaju svoj rad do Prvog svjetskog rata, a nastaju i nova, te tako pridonose boljoj povezanosti zajednice i promoviranju različitih humanitarnih, kulturnih, sportskih, prosvjetnih, vjerskih i političkih ideja. Tokom Prvog svjetskog rata nastupa kriza i brojna društva i institucije se gase, a preživljavaju uglavnom one humanitarnog tipa. Nakon rata osjećaju se posljedice sveobuhvatne osiromašenosti, no stanovništvo s vremenom staje na noge i osniva nova društva i poduzeća.¹⁵ Kako je tvornica kemijskih proizvoda *Danica* bankrotirala pred Drugi svjetski rat, na tom se prostoru otvara 1941. godine prvi sabirni logor u NDH, te se iz njega vrše deportacije politički nepodobnih osoba i manjina (Židova, Srba, Roma). Krajem iste godine on je zatvoren. Godine 1944. na području grada se dogodila bitka između jugoslavenskih partizana i vojske NDH, u kojoj brojčano slabija vojska NDH

¹⁰ Usp. Petrić, 2005: 117-118

¹¹ Usp. Feletar, Prvčić, 2006: 25- 30; Horvat, 1943: 12-14

¹² Požari su bili godine 1733. i 1766. godine. Uz stambene objekte u gradu je izgrađena nova vijećnica, novi župni dvor, preinake na sakralnim građevinama, i trgovački objekti. Usp. Planić- Lončarić, 1986: 45-51

¹³ Đurić, Feletar, 1992: 188; Planić- Lončarić, 1986: 51

¹⁴ Usp. Kolar- Dimitrijević, 2008: 89-109; Feletar, Prvčić, 2006: 30-35

¹⁵ Usp. Anić, Peršić Kovač, 2012: 57-76

pobjeđuje. Iduće godine ponovno se otvara logor Danica i vrše se zadnje deportacije. Nakon rata grad i stanovništvo ponovno prolaze kroz proces oporavka, te se nastavlja s modernizacijom i otvaranjem novih tvornica, poput Podravke, Bilokalnika, Belupa, Sloge, Pomke itd. koji su u razdoblju druge Jugoslavije činili temelje ekonomskog razvitka regije. U Domovinskom ratu grad je bio pošteđen teških razaranja, a branitelji raspoređeni u druge dijelove države. Danas je Koprivnica prema popisu stanovništva iz 2011. godine 18. grad po veličini u Hrvatskoj.¹⁶

ŽIDOVI U HRVATSKOJ

Zbog specifične političko-teritorijalne podjele Hrvatske kroz povijest možemo pratiti potpuno drugačiju situaciju doseljavanja i zakonskih prava Židova na području Dalmacije i Dubrovačke Republike, te u kontinentalnim dijelovima Hrvatske. U kontinentalnim krajevima susrećemo ih kao trgovce samo u vrijeme sajmenih dana, bez dozvole za boravak ili trajno naseljavanje, tako da su oni kao putujući trgovci na ovom prostoru bili samo u prolazu. U Dalmaciji i Dubrovačkoj Republici Židovi ipak imaju drugačiji status, te se tamo može pratiti kontinuitet naseljavanja.¹⁷

Prve dokaze o obitavanju Židova na našem području nalazimo još u antičkom razdoblju, u rimskim kolonijama. Na Jadransku obalu stižu u 1. stoljeću, a o čemu nam svjedoče nadgrobni spomenici.¹⁸ Srednjovjekovna središta židovskih zajednica u Dalmaciji bila su Split, Zadar i Dubrovnik, gdje su u skladu sa židovskim propisom *halaha*¹⁹ i podignute naše najstarije sinagoge.²⁰ U to vrijeme zajednice brojčano rastu jer dolaze izbjeglice s Iberskog

¹⁶ http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_06_01/H01_06_01.html

¹⁷ Usp. Švob, 1997: 13

¹⁸ Nađeni su u Saloni i zadrarskom zaleđu, u Benkovcu. (Usp. Švob, 1997: 52)

¹⁹ Halaha je židovski propis koji nalaže da se svugdje gdje živi 10 odraslih muškaraca treba izgraditi sinagoga, odnosno ovisno o društvenim i gospodarskim uvjetima, urediti prostor za održavanje bogoslužja i opremiti ga najnužnijim predmetima za obred. (Usp. Da-Don, 2004: 363; Rajner, 1988: 39)

²⁰ Dubrovačka sinagoga potječe iz 1408. godine te je najstarija sefardska sinagoga u svijetu od onih koje su još aktivne, te druga najstarija u Europi. Splitska sinagoga treća je po starosti u Europi, a izgrađena je 1500. godine. (usp. Švob, 1997: 52)

poluotoka (sefardi) u strahu od španjolske inkvizicije i bave se uglavnom trgovinom. I tada su bili stigmatizirana skupina i često su im se ukidala prava i protjerivalo ih se iz zemlje.²¹

U kontinentalni dio Hrvatske od 18. stoljeća na dalje²² Židovi se doseljavaju iz raznih područja, većinom iz srednje Europe. Dolaze u trgovišta u vrijeme sajmenih dana jer dozvolu za ostanak nisu imali. Boraviti su smjeli samo pojedinci i to uz posebne dozvole izdane isključivo na njihova imena.²³ Tek se nakon *Edikta o vjerskoj toleranciji* 1781. godine njihova situacija ublažava, te smiju ostati, ali ne i posjedovati nekretninu. Isto tako, nisu smjeli živjeti u rudarskim naseljima i na prostoru Vojne krajine, a ni baviti se svim profesijama. Židovi su bili strogo nadzirani i kažnjavani ako se nisu pridržavali svih odredbi, a nametnuta im je bila posebna pristojba koju su morali plaćati- *tolerancijska taksa*.²⁴

Odredbama u 19. stoljeću Židovi su postepeno dobivali slobode, a one su utjecale na migracije, njihovu brojnost, formiranje općina i ustanova. Proces stjecanja pune ravnopravnosti i pune slobode Židova trajao je više desetljeća. Nakon što su dobili dozvolu boravka 1840., 1846. godine otkupili su tolerancijsku taksu, 1848. godine dozvoljeno im je posjedovanje nekretnina, a tek 1873. potpuna ravnopravnost.²⁵ Iako su dobili građansku ravnopravnost, nisu imali potpunu emancipaciju. Nije im bio dozvoljen brak s katolicima, niti je katolicima bilo omogućen prijelaz na židovstvo.²⁶ Dozvola boravka povukla je sa sobom i potrebu popisivanja i vođenja Matica (rođenih, vjenčanih i umrlih), te se posebnom carskom dozvolom mogla dobiti građevinska parcela za podizanje bogomolje, škole, groblja itd.²⁷ Nakon proglašene ravnopravnosti dolazi do zlatnog razdoblja židovskih zajednica na našem prostoru. Uključuju se aktivno u sve sfere života- znanost, medicinu, umjetnost, politiku, kulturu, industriju, bankarstvo, ugostiteljstvo, sport, itd. U tom se periodu, pa sve do Prvog svjetskog rata, gradi najveći broj sinagoga koje su postojale na našem području.

²¹ Mletačka vlast je u dalmatinskim gradovima regulirala prava i obaveze Židova još 1737./38. (Usp. Dobrovšak, 2005: 127)

²² U ranijim razdobljima uglavnom ih nema na ovom području zbog zabrana, a eventualni pojedinci- trgovci- koji bi se ovdje zatekli, uglavnom bi bili protjerani. Narod ih nije prihvaćao raširenih ruku, te su koristili sve prilike kako bi ih potjerali iz grada ili naselja u koje bi došli. (Usp. Dobrovšak, 2005:128- 134)

²³ U razdoblju od 1729. do 1783. godine trajala je zabrana u zemljama Habsburške Monarhije za stalni boravak, ali trgovati su smjeli. Nisu se smjeli udruživati u cehove, niti se baviti obrtom ili poljoprivredom. (Usp. Dobrovšak, 2005: 128- 129)

²⁴ Usp. Švob: 1997: 23

²⁵ Usp. Dobrovšak, 2005: 134- 137

²⁶ Isti, 100

²⁷ Isti, 131- 132

Početak 20. stoljeća postavljaju se nova pravila Židovskih bogoštovnih općina. Općine su se osnivale uz posebne dozvole još od 18. stoljeća²⁸, a moglo ih je biti i više u nekom gradu. To se odnosilo na općine „reformista“ i „starovjeraca“, a hrvatska vlada je tim odredbama regulirala pripadnost pojedinca općini prema prebivalištu te zatražila od svake općine pojedinačno da svoje uređenje uobliče statutom.²⁹

U razdoblju nakon Prvog svjetskog rata u Beogradu je osnovan *Savez Jevrejskih ispovednih opština Jugoslavije* 1919. godine koji je uključivao i općine na teritoriju Hrvatske.³⁰

U Drugom svjetskom ratu Židovi u Hrvatskoj dijelili su sudbinu europskih Židova. Bili su masovno deportirani u logore, a mali broj je uspio preživjeti rat. Njihova imovina bila je masovno otimana, prodavana i uništavana, tako da su nakon rata uz brojne traume i gubitke imali i vrlo težak novi početak. Veliki broj židovskih općina je naprosto prestao postojati zbog vrlo malog broja preživjelih i povratnika nakon rata.

ŽIDOVI U KOPRIVNICI

Jedna od prvih židovskih obitelji koju možemo pratiti u povijesti Koprivnice je obitelj Ernušt sa samog početka 16. stoljeća. Ban Ivan Ernušt i njegov sin Franjo držali su posjede i utvrde u Podravini i Međimurju. Franju nasljeđuju njegovi sinovi Ivan i Gašpar, te se ovdje dolazimo do kraja loze Ernušt jer oni umiru u borbama protiv Osmanlija ne ostavljajući iza sebe potomstvo.³¹

Autor Hrvoje Petrić navodi kako se „prvim poznatim obitavalištem Židova u okolici Koprivnice može nazvati jedino Drnje. Izgleda da je u Drnju u napuštenoj utvrdi postojao geto za Židove koji se u izvoru naziva Židovaroš. Pod tim se imenom najranije spominje u kanonskoj vizitaciji Komarničkog arhiđakona 1750. godine.“³² Tako se do prvih popisa stanovništva broj Židova može pratiti u kanonskim vizitacijama. Za godinu 1800. navodi se

²⁸ U razdoblju do Patenta o toleranciji Židovske općine osnovane su u Varaždinu (1777. godine) i Čakovcu (1870. godine). (Usp. Karač, 2000: 5)

²⁹ Usp. Švob, 1997: 168-170

³⁰ Isti, 170.

³¹ Usp. <http://hr.wikipedia.org/wiki/Ernu%C5%A1ti>; Horvat, 1943: 4- 5; Petrić, 2000:17

³² Usp. Petrić, 2000: 17

kako su u gradu stalno naseljene 4 obitelji s 13 članova.³³ Nadalje se za godinu 1810. bilježe 23 stanovnika Židova, a 1847. godine 40 Židova.³⁴

Koprivnica je sredinom 19. stoljeća bila manje obrtničko i trgovačko središte. Tada se događaju značajnije promjene i pomaci u modernizaciji grada. U početku su zbog blizine Vojne krajine židovski trgovci (pokućarci) povezivali okolna sela i grad, između ostalih opskrbljivali su vojsku i časnike uniformama iako se štab preselio u Bjelovar. No, u kratkom vremenu 1840-ih preobražuju se od pokućaraca u ekskluzivne trgovce. Kao trgovci bili su poznati po nabavljanju robe iz središnje Europe poput šivaćih i gospodarskih strojeva, emajliranog posuđa, delikatesne robe itd.³⁵ Nakon dozvole boravka i posjedovanja nekretnina, školovani Židovi znali su to dobro iskoristiti. Dobro baratajući njemačkim i mađarskim jezikom uspostavili su dobre kontakte s gospodarski razvijenijom mađarskom elitom. Također, održavali su kontakte s obiteljima koje su često svoje adrese imali drugdje u Europi, te su tako bili upućeniji u društvena i politička zbivanja izvan Hrvatske. Poznato je kako su posjedovali kapital kojeg su mudro uložili prepoznajući pogodnosti kakve im daje gradić na dobroj trgovačkoj poziciji.

Židovska općina Koprivnice, odnosno tadašnja *Izraelitička bogoštovna občina* vjerojatno je osnovana oko 1850. godine, jer su od tog vremena sačuvane Matice rođenih, vjenčanih i umrlih.³⁶ U zgradi općine u Svilarskoj ulici (tadašnjoj *Kleine Gasse*) bila je uređena i prva bogomolja. Obzirom na zabranu održavanja javnih vjerskih službi za pripadnike vjerskih manjina, pretpostavka je da je bogomolja bila ukorporirana u prostore općine.

Hrvatsko-ugarskom nagodbom svi gospodarski i prometni poslovi dodijeljeni su zajedničkom Saboru. Za Židove je to značilo dobivanje slobode biranja i bavljenja zanimanjima koja su im do tada bila zabranjena. Takva mogućnost rezultirala je čvršćom asimilacijom među domaće stanovništvo.³⁷ Njihovu dobru prihvaćenost u društvu istaknula je autorica Mira Kolar-Dimitrijević: „Vrijedno je zabilježiti da su već od 1821. godine trgovci u Koprivnici bili organizirani u Trgovački zbor ili gremij, 1851. godine njegovi članovi bili su svi trgovci bez

³³ Usp. Petrić, 2000: 17

³⁴ Podatke nalazim u literaturi Horvat, 1943: 17, i web članku dr.sc. Hrvoja Petrića <http://www.koprivnica.net/kolumne/52-kolumna-hrvoje-petric/13170-KOLUMNA-Crtice-iz-povijesti-IZ-STARIJE-POVIJESTI-KOPRIVNICI-C4%8CKIH-C5%BDIDOVA>; dok se u literaturi *Židovi u Koprivnici*, 2005: 6 nalazi podatak da je 1847. godine u Koprivnici zabilježeno 47 Židova.

³⁵ Kolar- Dimitrijević, 2008: 8-10

³⁶ Državni arhiv Varaždin, *Fond Židovska zbirka mikrofilmova: „Matične knjige“*, mikrofilmska rola 229

³⁷ Usp. Kolar- Dimitrijević, 2008: 89-109; Dobrovšak, 2009: 104

obzira na vjersku pripadnost. Godine 1869. osnovana je i posebna čitaonica pod imenom Društvo trgovačko-obrtničke čitaonice koja je djelovala paralelno s Narodnom čitaonicom od 1861. godine.“³⁸ Prema popisu stanovništva iz 1869. godine u gradu se nalazi 119 Židova.³⁹ Svojim obrtima pružaju stanovništvu vrlo široku ponudu, primjerice staklo, porculan, kozmetiku, građevinski materijal, strojeve, željezariju, knjižaru, živežne namirnice itd.⁴⁰ Njihova je zajednica brojčano i financijski ojačala, te se stvorila potreba za novom, većom bogomoljom, o kojoj će više biti više riječi u posebnom poglavlju.

Prva pravila *Izraelitičke bogoštovne občine* sastavljena 1. 12. 1878. odobrena su od strane Kraljevske zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu 18. 03. 1879. godine u Zagrebu. Nešto kasnije, na sjednici održanoj 30. srpnja 1879. godine nastaju izmjene za određene točke prema uputama Kraljevske zemaljske vlade. Izmjene su prihvaćene 17. rujna 1880. godine.⁴¹

Za vrijeme podžupana Martina pl. Ožegovića Židovi su sudjelovali u modernizaciji grada.⁴² U svemu tome su imali i njegovu podršku te su često preuzimali vodstva u gradskoj upravi, sudstvu i zdravstvenom sektoru.⁴³ Tokom ekonomske krize od 1870-ih do 1890-ih grad se oslonio na kredite izdane iz Gradske štedionice, koju su držali Židovi. Kasnije je židovskim kapitalom osnovana i Pučka štedionica i Štedionica pripomoćnog društva.⁴⁴ Također, sudjelovali su i u važnim projektima i društvenim događanjima, primjerice pri izgradnji koprivničke bolnice 1874.- 1875. sudjelovao je *židovski mešter*⁴⁵ Josef Heuberger, a i prvi ravnatelj nove bolnice bio je Židov, Jakob Winter.⁴⁶ U tom razdoblju koprivnički studenti su slaveći upis na Sveučilište u Zagrebu priredili svečani koncert u hotelu *K caru austrijanskomu* te se 1874. uzima kao godina oformljenja pjevačkog društva *Podravac* u kojem su aktivno sudjelovali i Židovi.⁴⁷ Hotel je držala židovska obitelj Schwartz, a uz njihov, popularan hotel

³⁸ Usp. Kolar- Dimitrijević, 2012: 28- 29

³⁹ Prema autorima Rudolfu Horvatu i Hrvoju Petriću to je popis stanovništva 1869., a prema Meliti Švob i Draženu Ernečiću 1857. godine.

⁴⁰ Detaljnije o tome može se pronaći u članku autorice Kolar- Dimitrijević gdje se posebno abecednim redom navode židovske obitelji, vrsta obrta te vrijeme otvaranja i zatvaranja. Tu se također može iščitati i vremenski period držanja nekog obrta, te tako vidimo da postoje evidentirani obrti već od 1870.godine. (Usp. Kolar- Dimitrijević, 1999: 6- 11)

⁴¹ Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godina 1880., signatura 3131-1880

⁴² Usp. Kolar-Dimitrijević, 2012: 31

⁴³ Isti 25- 44

⁴⁴ Usp. Dobrovšak, 2009: 105- 106

⁴⁵ Hrvatski državni arhiv Varaždin, fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godina 1880., signatura 4195-1879

⁴⁶ Usp. *140 godina bolnice u Koprivnici*, ur. Franjo Husinec, 2009: 12

⁴⁷ Usp. Kolar- Dimitrijević, 2012: 31

bio je i hotel *Križ* kojeg je držala također židovska obitelj, obitelj Mavra Hirschla. Od kavana u židovskom vlasništvu tu su kavana *Mundi* koju je držala obitelj Edmunda Grafa, te kavane Moritza Hirschla i Hinka Hirschlera.⁴⁸ Aktivni su bili u različitim kulturnim društvima poput *Podravskog sokola* (kasnije Jugoslavenski sokol), planinarskog društva *Bilo*, te u dramskoj sekciji *Klub akademičara*. U pjevačkom društvu *Podravac* značajnu ulogu odigrao je židovski kantor, kasnije nadkantor Leon Wolfensohn.⁴⁹

Do Prvog svjetskog rata njihov se angažman bilježi i u političkom životu pa tako autorica Mira Kolar- Dimitrijević iznosi popis zastupnika i osvrt na raspravu Gradskog zastupstva sa sjednice održane 23. 01. 1882. godine prema kojoj možemo vidjeti kolika je bila važnost Židova u gospodarskom životu.⁵⁰ Početkom 20. stoljeća bili su ugledni građani, elita, te glavni industrijalci. *Kemijska tvornica umjetnog gnojiva Danica, Tvornica octa i jakih alkoholnih pića, Tvornica soda vode, Tvornica umjetnog leda, Tvornica ulja Braun, Koprivnički paromlin* samo su neka od poduzeća osnovanih židovskim kapitalom, zalaganjem ili vodstvom.⁵¹ Uz aktivnost u postojećim društvima, osnivaju i svoja, poput *Izraelitičkog gospojinskog društva* i *Chevra Kadische* (karitativnog tipa).⁵² Osnovano je i cionističko društvo, te židovsko omladinsko društvo *Hatchija*. Nakon rata osnovano je židovsko omladinsko udruženje *Cherut* koji je kasnije uključen u *Savez židovske omladine*.⁵³ Dobro asimilirani i generalno prihvaćeni⁵⁴ od strane sugrađana živjeli su u gradu sve do 1941. godine kada su masovno deportirani u obližnji sabirni logor *Danica*. Nakon rata vratio se vrlo mali broj preživjelih, te se njihove nekretnine (zajedno sa sinagogom) prodaju gradu, a preostali članovi zajednice pripali su pod zagrebačku Židovsku općinu.

⁴⁸ Usp. Kolar- Dimitrijević, 1999: 7; Dobrovšak, 2009: 105

⁴⁹ Dražen Ernečić u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici* navodi na str. 10 ime Beno Wolfensohn, dok Melita Švob, Mira Kolar- Dimitrijević, Tamara Jurkić Sviben, Krešimir Švarc navode Leona Wolfensohna. Točnu informaciju potvrđuje i Leonov prauk, gospodin Zoran Heinrich. Obitelji Heinrich zahvaljujem se na suradnji.

⁵⁰ Usp. Kolar- Dimitrijević, 2008: 105

⁵¹ Detaljnije o samim osnivačima i godinama osnutka pojedinih poduzeća može se pronaći u članku Ljiljane Dobrovšak – *Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine*, 2009: 106

⁵² Usp. Anić, Peršić Kovač, 2012: 57-76

⁵³ Usp. Švob, 2004: 314

⁵⁴ U Državnom arhivu Varaždin postoji nekoliko zamolbi od strane Židovske općine prema Gradskom poglavarstvu u kojima se traži svečano obučeni stražar ispred sinagoge na par dana koji bi vodio brigu oko reda i mira tokom slavlja židovskih blagdana, pa se prema tome može zaključiti da su možda imali incidenata. (Usp. Državni arhiv Varaždin, Fond Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918., godine 1907. (signatura 89), 1908. (signatura 114) i 1909. (signatura 104))

OPĆA OBILJEŽJA SINAGOGALNE ARHITEKTURE

Sinagoga je prostor okupljanja, poduke i molitve u židovskoj religiji. Naziv dolazi od grčkog *synágein* što znači sakupljati se i hebrejskog *bet keneset* što znači kuća okupljanja. U Hrvatskoj se često koristi i naziv *templ*, što u prijevodu s jidiša znači hram.⁵⁵

Arhitekturu sinagoga možemo pratiti kroz dvije glavne podjele: geografsko-povijesni razvoj i tipološki. Kroz povijest na hrvatskom tlu najranije židovske zajednice možemo u kontinuitetu pratiti u Dalmaciji i Dubrovniku kroz srednji vijek. Tamo su njihova središta Split, Zadar i Dubrovnik, gdje se spominju i prve sinagoge koje su postojale u getu.⁵⁶ Židovi kroz srednji vijek nisu imali slobode naseljavati se gdje žele i podizati sinagoge. Carske dozvole bile su izdane manjim grupama ljudi koji su uglavnom za sinagoge koristili adaptirane prostore, često u privatnim kućama ili u sklopu zgrade općine. Tek u 19. stoljeću s porastom broja Židova možemo pratiti i tipove sinagoga koje su najvećim dijelom bile izgrađene u duhu historicizma i po uzoru na veće europske centre.⁵⁷ Sinagoge su se uglavnom podizale u većim mjestima i naseljima, a rijetko u selima. Ne nalazimo ih posvuda u Hrvatskoj, primjerice nisu zabilježene u Istri, Hrvatskom zagorju, Gorskom kotaru i Lici, niti na otocima.⁵⁸

Prema autoru Zlatku Karaču na našem prostoru bilo je oko 70 sinagoga, no od tog broja nisu sve bile novogradnje, već ih je samo 30 bilo izgrađeno isključivo za tu namjenu, dok je ostatak bio u adaptiranim prostorima, a za neke nemamo uopće podataka o izgledu. Obično je bila po jedna sinagoga izgrađena za jednu oformljenu Židovsku općinu. U nekim je slučajevima prva sinagoga bila smještena u adaptirani, privremeni prostor do izgradnje sinagoge, u nekim slučajevima su bile dodatne podjele unutar Općine (osječka gornjogradska i donjogradska sinagoga), dok je u Zagrebu zabilježeno čak 11 sinagoga, od kojih su neke djelovale u adaptiranim prostorima, da bi poslije bila podignuta namjenski građena sinagoga.⁵⁹ Najveći broj je bio sagrađen u blizini glavnog gradskog trga ili trgovačkih središta, te u novoformiranim ulicama koje su opet povezivale glavni gradski trg i drugu značajnu lokaciju poput kolodvora. Na takvim lokacijama izgrađene su sinagoge primjerice u Zagrebu, Varaždinu, Osijeku, Slavonskom Brodu itd. Sinagoge izgrađene na glavnom gradskom trgu postojale su u Križevcima i Sisku, dok je u najstarijem dijelu grada koji je

⁵⁵ Usp. Da-Don, 2004: 363- 364

⁵⁶ Usp. Švob, 1997: 52- 55; Rajner, 1988: 39- 47

⁵⁷ Sinagoge u Beču, Budimpešti ili Parizu služile su kao uzori za izgradnju sinagoga u Hrvatskoj.

⁵⁸ Usp. Karač, 2000: 5- 8

⁵⁹ Isti, 6

ujedno i najviša pozicija iznad rijeke izgrađena vukovarska sinagoga.⁶⁰ Svojim smještajem u gradskoj strukturi direktno upućuju na veličinu i važnost Židovske općine za taj grad.

Bez obzira na veličinu parcele na kojoj su bile sagrađene nastojalo se ispoštovati orijentaciju u smjeru istok-zapad. Prema tradiciji sinagogu „treba graditi tako da u dijaspori bude okrenuta prema Izraelu, u Izraelu prema Jeruzalemu, a u Jeruzalemu prema mjestu Hrama.“⁶¹ Dakle, kao i kod kršćana uobičajeno je da ulaz bude na zapadnoj, a svetište na istočnoj strani. Kod nas postoji nekoliko iznimaka zbog toga što se nije mogla ishoditi druga zemljišna parcela na kojoj bi bila moguća drugačija orijentacija. Također, specifičnost u gradnji je uvučenost objekta u parcelu od ulične linije i niza kojeg tvore drugi objekti⁶². Ispred ulaza u sinagogu tako je stvoreno malo dvorište ili vrt za okupljanje prije ili poslije obreda, a koje je obično bilo zatvoreno ogradom od kovanog željeza te ukrašeno lampionima. Uz to, nisu se smjele isticati visinom, iako je osječka Židovska općina, koja je bila vrlo utjecajna, uspjela od grada dobiti dozvolu za tornjeve koji su bili izbočeni i vrlo visoki pa je time osječka sinagoga bila nekoliko desetljeća najviša građevina u gradu⁶³.

Prema autoru Zlatku Karaču u doba historicizma u Hrvatskoj postoje 4 tipa sinagoga. To su sinagoga-kuća, sinagoga s dva tornja na pročelju, sinagoga s kupolom i tripartitna sinagoga⁶⁴.

Kao što joj sam naziv govori, sinagoga-kuća je veoma nalik običnoj kući prizemnici ili katnici s dvoslivnim krovom i vješto se uklapa u ulični niz bez većih odskakanja u arhitektonskoj dekoraciji. U Hrvatskoj su, na primjer, postojale ovakve sinagoge u Vukovaru, Iloku, Đakovu, Pakracu, Bjelovaru i Čakovcu. One uglavnom nisu sačuvane. (Slika 2.)

Drugi tip je sinagoga s dva dekorativna tornja koji na vrhu završavaju lukovicama. Ona se svojim izgledom prilagođava katoličkoj sredini i na neki način imitira elemente westwerka, masivnog zapadnog korpusa. Iako često podsjećaju na zvonike katoličkih crkava, nemaju nikakvu funkciju za židovske obrede. Uzor za takav tip sinagoge u Hrvatskoj je sinagoga arhitekta Ludwiga von Förstera u Budimpešti, Dohány-Tempel, izgrađena 1854.-1859.

⁶⁰ Usp. Karač, 2000: 6- 7

⁶¹ Usp. Da-Don, 2004: 363- 364

⁶² Nakon donesenog Edikta o vjerskoj toleranciji cara Josipa II iz 1781. godine popustila su stroga ograničenja za sve inovjerce u Habsburškoj Monarhiji, a njihovi sakralni objekti morali su biti uvučeni od ulične linije, te se nisu smjeli prostorno ni dekorativno isticati.

⁶³ Usp. Karač, 2000: 10

⁶⁴ Isti, 10- 13

godine. Primjeri za takav tip sinagoge u Hrvatskoj su u Varaždinu, Đakovu, Požegi, Slavanskom Brodu, te gornjogradska i donjogradska sinagoga u Osijeku.⁶⁵ (Slika 3.,4.)

Sinagoga s kupolom naš je najmanje zastupljen tip gradnje sinagoga i osobitost je sefardskih Židova.⁶⁶ Kao uzor za izgradnju kupolnih sinagoga poslužile su sinagoge u Kölnu arhitekta Ernsta Friedricha Zwirnera 1861. godine i Neue Synagoge u Berlinu arhitekata Eduarda Knoblaucha i Friedricha Stülera iz 1866. godine. Sinagoge u Vukovaru, Rijeci i Vinkovcima naši su jedini primjeri kupolnih sinagoga.⁶⁷ (Slika 5.,6.)

U Hrvatskoj najrašireniji tip je tripartitna sinagoga. Naziv joj potječe od oblikovnog načina vertikalne podjele pročelja: ističe se središnji, obično istaknuti i viši dio pročelja (gdje se nalazi i glavni ulaz), kojeg okružuju dva simetrična, niža djela koji obično sadržavaju bočne ulaze za žene. Također, najčešće su longitudinalnog (bazilikalnog tipa). U vrijeme izgradnje sinagoge u Beču arhitekta Ludwiga von Förstera 1853.-1858. godine upravo je takav tip bio prihvaćen jer se držalo da predstavlja „idealnu rekonstrukciju“ jeruzalemskog Hrama. Sinagoga u Zagrebu je vjerni sljedbenik ovog koncepta, a ona je uzor za ostale ovakvog tipa u Hrvatskoj, kao na primjer sinagoge u Virovitici, Koprivnici, Karlovcu, i Križevcima.⁶⁸ (Slika 7.,8.)

Obzirom da su sinagoge u Hrvatskoj građene sve u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, tj. razdoblju klasicizma, historicizma i secesije, uglavnom su poprimile neke od stilskih obilježja tog perioda.⁶⁹ Prve izgrađene sinagoge u Čakovcu i Vukovaru bile su klasicističkih obilježja, u periodu ranog historicizma građene su one u Zagrebu, Virovitici, Karlovcu i Koprivnici. U zreлом historicizmu podignute su sinagoge u Križevcima, Slavanskom Brodu i Osijeku (Donji Grad), dok su one najkasnije uglavnom secesijskih i art- deco obilježja, a to su na primjer sinagoge u Vinkovcima i Novoj Gradiški. Najčešće korišten termin za stil gradnje sinagoga je *neomudéjar*- židovski stil.⁷⁰ Taj stil je legura neoromanike, neorenesanse, i istočnjačkih, arapsko-islamskih elemenata. Time se isticalo istočnjačko podrijetlo Židova.

Uglavnom je arhitektonska raščlamba zidnog plašta usmjerena na glavno pročelje, a glavni naglasak na dekorativnom uređenju unutrašnjosti je na svetištu. Pročelje je često ukrašeno

⁶⁵ Usp. Karač, 2000: 12

⁶⁶ U kontinentalnoj Hrvatskoj živjeli su uglavnom aškenaski Židovi.

⁶⁷ Usp. Karač, 2000: 12- 13

⁶⁸ Isti, 11

⁶⁹ Najčešće su to kombinacije neoromanike i neorenesanse. Nije zabilježena niti jedna potpuno neogotička ili neobarokna sinagoga.

⁷⁰ Usp. Karač, 2000: 13- 14

simbolima židovske ikonografije⁷¹, kojih ima mnogo pa je samim time i izbor veći. Tako nalazimo simbole poput *Davidove zvijezde*, alegorijskih prikaza *Jahina i Boaza*⁷², *rimonima*⁷³, *menore*⁷⁴, kaligrafskih natpisa i slično. Ono što je uglavnom svima zajedničko su dvije ploče *Mojisijevih zakona* koje se nalaze na vrhu središnjeg dijela pročelja iznad glavnog ulaza.⁷⁵ Obzirom na to da je sinagoga mjesto pobožnosti i društvenog okupljanja, ona nije sveti prostor, niti se susreću u njoj prikazi Boga.⁷⁶ U unutarnjoj organizaciji dva su žarišta: *aron hakodeš* ili *hehal te bima* ili *almemor*. Aron hakodeš je posebno mjesto za držanje svetih spisa (Tore) koji izgledom podsjeća na ormar smješten u apsidu istočnog zida. Često je i prekriven zavjesom od skupocjene tkanine. Bima je uzdignuto mjesto poput propovjedaonice u katoličkoj crkvi, za čitanje Tore, držanje predavanja i pjevanje. Izvorno je bio središnja točka oko koje su sjedili muškarci licem okrenuti prema aron hakodešu. Pod utjecajem crkvene arhitekture, bima se seli uz prednji zid ispred aron hakodeša. Pod istim utjecajem možemo navesti i uvođenje orgulja u neke sinagoge. Iako slikane scene iz svetih spisa i skulpture izostaju prostor je obogaćen floralnom ili geometrijskom dekoracijom zidova, mjedenim lusterima, svjetiljkama, svijećnjacima i bogatim liturgijskim priborom poput primjerice *jada* ili *tasa*.⁷⁷

Obavezne su bile i galerije s posebnim ulazom na kojima su žene prisustvovala obredu i molitvi. Bile su ograđene drvenom ukrasnom ogradom ili ogradom od kovanog željeza.⁷⁸ Za sjedenje su bile predviđene drvene klupe, kao i za muškarce u prizemlju.⁷⁹

Od pomoćnih prostorija najčešće se navodi obredno kupalište ili *mikve*.⁸⁰

⁷¹ Autor Karač navodi primjere korištenja židovske ikonografije u dekorativnom oblikovanju eksterijera. (Usp. Isti, 2000: 14)

⁷² U prijevodu drvo života i drvo spoznaje- visoki poligonalni stupovi na uglovima pročelja sinagoga kao sjećanje na stupove koji su se nalazili ispred jeruzalemskog Solomonovog Hrama. (usp. Karač, 2000: 14)

⁷³ Rimonim je ukras u obliku mogranja, obično od srebra kojim se ukrašava svitak s tekstom Tore. (Usp. Da-Don, 2004: 759)

⁷⁴ Menora je vrsta svijećnjaka sa sedam krakova i smatra se jednim od simbola židovske religije. (Usp. Da-Don, 2004: 751)

⁷⁵ Usp. Karač, 2000: 14

⁷⁶ Strogo je zabranjeno prikazivanje imena i lika Boga, a svetaca i svetih prikaza nema u judaizmu. (usp. Karač, 2000: 16)

⁷⁷ Tas je maleni ukrasni metalni štit s reljefno obrađenim ukrasima za Toru, a jad pokazivač za čitanje Tore u obliku ruke s ispruženim kažiprstom. (Usp. Karač, 2000: 17)

⁷⁸ Usp. Karač, 2000: 16

⁷⁹ Tako pretpostavljam na temelju webu dostupnih slikovnih prikaza interijera različitih historicističkih sinagoga i kod nas i u Europi.

⁸⁰ Mikve ili umjetni bazen najčešće ispunjen kišnicom, služi obrednom čišćenju žene ili obrednom očišćenju preobraćenika. (Usp. Da Don, 2004: 752)

Autor Rudolf Klein objašnjava tendenciju asimilacije sinagogalne arhitekture u korpusu gradnje austro-ugarske tradicije. Isto kao što se narod prilagođavao sredini i kulturi u kojoj živi, no zadržavajući pritom (neki više, neki manje) svoju tradiciju i kulturno naslijeđe, tako su se i arhitekturom pokušali približiti sredini. „Od početka XIX. stoljeća pa naovamo, od sinagogalne arhitekture se očekivalo da izražava vrijednosti Židova i njihove religije na jeziku kršćana.“⁸¹ Zbog toga nam se može učiniti da neka sinagoga svojim izgledom podsjeća na crkvu, i da nema istaknutih ikonografskih elemenata lako bi je mogli zamijeniti.⁸²

SINAGOGA U KOPRIVNICI

Nakon što su Židovi dobili prava i slobode u Monarhiji, gospodarstvo i ekonomija dobivaju snažan podstrek u Koprivnici, a židovska se zajednica brojčano povećava. Javlja se stoga potreba za izgradnjom sinagoge i škole, te uređenjem groblja. Prvu dozvolu za izgradnju sinagoge dobili su još u 18. stoljeću⁸³, no zajednica još nije bila ni brojčano niti financijski dovoljno jaka da bi financirala kupnju zemljišta, materijala i svih troškova gradnje. Pretpostavka je da je zajednica u početku imala uređen prostor za obrede u sklopu zgrade Židovske općine, nakon čega je podignuta prva namjenski građena sinagoga. Nije poznat datum početka gradnje, ni dovršetka prve sinagoge. Uglavnom se u literaturi mogu pronaći godine 1875. ili 1876., no sve dok se ne pronađu neki novi izvori koji to potvrđuju, taj podatak će ostati upitan. Na nove zaključke nas upućuju stari planovi grada prema kojima, u nedostatku pisanih izvora i literature možemo pokušati stvoriti kronologiju događaja.

Na planu grada izrađenom 1838. godine nema još uređenog dijela grada sjeverno od gradske utvrde. Te godine izvan zidina postoji tek groblje sv. Lucije na sjevernoj strani i pravoslavna crkva na južnoj. Ulice u kojoj je kasnije izgrađena sinagoga još nema. Na vojnom planu izrađenom 1850. godine uočava se na koji se način širenja grada izvan utvrde i prve ulice s ucrtanim parcelama i naznačenim izgrađenim objektima. Mala ulica (Kleine Gasse, kasnije

⁸¹ Usp. Klein, 1998: 157

⁸² Sličnost može biti u tornjevima koji flankiraju središnji dio s ulazom, kupoli, zabatu, longitudinalnom ili centralnom tipu građevine i sl. (usp. Klein, 1998: 157)

⁸³ „Jako su od 1783. dobili pravo na gradnju sinagoge, u Koprivnici je židovska zajednica bila toliko mala da nije imala gospodarsku snagu za njezinu izgradnju“. (Usp. <http://www.koprivnica.net/kolumne/52-kolumna-hrvoje-petric/13170-KOLUMNA-Crtice-iz-povijesti-IZ-STARIJE-POVIJESTI-KOPRIVNI%C4%8CKIH-%C5%BDIDOVA>)

Svilarska ulica) već je naznačena i uz nju zemljišne parcele s ucrtanim objektima. Usporedbom tog plana i kasnije nastalih planova, može se utvrditi postojanje parcele na lokaciji današnje sinagoge, a naznačen je i izgrađeni objekt u obrnutom L tlocrtu, o kojem nažalost nemamo detaljnijih izvora, te se može zaključiti da ga je Židovska općina koristila zajedno s uređenim prostorom bogomolje u jednom krilu. (Slika 9.) Nadalje, 1859. godine u popisu izgrađenih objekata izvan gradskih bedema navedena je i *Koprivnička izraelitička općina*⁸⁴ što definitivno potvrđuje oformljivanje Općine 50-ih godina 19. stoljeća. Točna godina utemeljenja nije poznata. U Državnom arhivu Varaždin Židovska općina spominje se u knjigama Gradskog poglavarstva Koprivnice u 1850-im godinama, te se već tada tražilo od ove institucije da definira svoja prava, odnosno da se „očituje“ o svojoj zajednici. Također, 1858. godine, u vrijeme kada Židovi nisu smjeli posjedovati nekretnine, već isključivo zadržati one koje su stekli između 1848. i 1853. godine⁸⁵ postoje zapisi o kupovini kuća zajedno s pripadajućim parcelama.⁸⁶

Drugi izvor podataka donosi nam prva katastarska izmjera grada iz 1860. godine.⁸⁷ Na njoj je vidljiva zemljišna parcela u Maloj ulici s naznačenim obrisom objekta koji je na njoj već izgrađen, a koji se razlikuje od obrnutog L tlocrta. Moja je pretpostavka da 1860. godine možemo vidjeti nadograđen objekt koji je poprimio oblik obrnutog T tlocrta, no nije sasvim pravilan. Također, orijentacija tog objekta (kao i sinagoge danas) je sjeveroistok- jugozapad.⁸⁸ (Slika 10.)

Postojanje samog objekta o kojem nemamo točnih podataka o dimenzijama, i funkciji (samo moj zaključak o izgledu!) potvrđuje i Vinko Sabljarić u *Miestopisnom rječniku kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* iz 1866. godine gdje se u gradu Koprivnici navodi 119

⁸⁴ Tadašnji naziv za Židovsku općinu Koprivnice. (Usp. Slukan Altić, 2003: 100)

⁸⁵ Usp. Dobrovšak, 2005: 135- 136

⁸⁶ Židov Leopold Betleheim (nabrojen u popisu Židova u Koprivnici 1852. godine, zapis na latinskom jeziku) kupovao je nekretnine, te građevinski materijal- drva i ciglu, no nije poznato o kojim se česticama radi, niti u koju svrhu, a dokumentacija nije sačuvana u pripadajućim arhivskim kutijama. Zapisi iz 1858. su na njemačkom jeziku. (usp. Državni arhiv Varaždin, *Fond Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godine 1852. i 1858.)

⁸⁷ Katastarska izmjera dobivena je u Zemljišnoknjižnom odjelu Općinskog suda u Koprivnici. Na izmjeri je navedena godina 1860. sa starim brojevima čestica, no imena ulica i trgova odgovaraju nazivima iza Drugog svjetskog rata. Nova izmjera katastarskog operata izvršena je 1968. godine. Obzirom da je na toj izmjeri naznačena kapelica sv. Florijana koja je srušena 1891. godine, za zaključiti je da su na izmjeru iz 1860. godine dodani upisi novih zemljišnih parcela i ulica izvan stare gradske jezgre, te ti nazivi ulica odgovaraju razdoblju nakon Drugog svjetskog rata.

⁸⁸ Na jugozapadnoj strani danas se nalazi ulaz, a aron hakodeš bio je smješten uz sjeveroistočni zid. Takva orijentacija nije uobičajena za sinagoge, no kako je Mala ulica bila oformljena, tako je vjerojatno prvi izgrađeni objekt uklopljen u ulični niz i kasnije ga nisu mijenjali.

Židova i uz taj podatak stoji oznaka za *molnicu*,⁸⁹ pa tako možemo potvrditi sinagogu/ hram koji je na idućoj katastarskoj izmjeri grada 1869. godine označen Davidovom zvijezdom.⁹⁰ (slika 11.)

Iako je prva katastarska izmjera grada provedena 1860. godine, tek je 1887. godine utemeljena prvi puta zemljišna knjiga za katastarsku općinu Koprivnica i od tada potječu prvi podaci o nekretninama upisanih na čestice iz 1860. godine. Iz stare zemljišne knjige⁹¹, zemljišnoknjižni uložak br. 147 navodi katastarsku česticu br. 257 s oznakom nekretnine *Bogomolja u Koprivnici* ukupne površine 70 čhv te je tada bila u vlasništvu Izraelitičke bogoštovne obćine u Koprivnici. Uz tu česticu upisana je čestica br. 258 s oznakom *Vrt u Koprivnici* ukupne površine 95 čhv, te čestica br. 259 s oznakom *Kuća br.76 i dvorište u Koprivnici* ukupne površine 154 čhv. Čestice se nalaze jedna do druge, te je moguće zaključiti da je već 1860. godine sinagoga stajala uz još jedan objekt koji je u ovom slučaju mogao biti ili zgrada Židovske općine ili vjerska škola obzirom na veličinu. Također, možemo izračunati da je nekadašnjih 70 četvornih hvata zapravo površina od 252 metra kvadratna, što se ne podudara s veličinom današnje sinagoge⁹². Informaciju potvrđuje i plan grada Koprivnice iz 1869. godine na kojem je Davidovom zvijezdom označen objekt na mjestu današnje sinagoge, a ne Židovske općine kako smatraju neki autori koji su do sada pisali o izgradnji sinagoge. Tamo još možemo iščitati zgodan podatak: objekti obojani žutom bojom izgrađeni su od drva, dok su crveno obojani izgrađeni od opeke. Sinagoga je označena Davidovom zvijezdom te je crveno obojana što nam govori da je bila zidana.⁹³ Ako zaključujemo prema simbolima ucrtanim na plan grada, onda objekt zasigurno mora biti sinagoga, jer su rimokatoličke i pravoslavna crkva označene također vjerskim simbolom (križ), dok privatne ili javne zgrade poput škole ili općine nisu obilježavane. Također, promjena u katastarskom planu na toj zemljišnoj čestici nije bilo.⁹⁴

U Državnom arhivu Varaždin nalaze se knjige fonda *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918. godine* u kojima možemo pronaći zabilježenu bogatu korespondenciju između Grada i

⁸⁹ Usp. Sabljar, 1866: 189

⁹⁰ U koprivničkom katastru potvrdili su postojanje objekta na mjestu današnje sinagoge, kojeg Sabljar vjerojatno naziva molnicom. Drugih objekata u vlasništvu Izraelitičke bogoštovne obćine u gradu nije bilo.

⁹¹ Zemljišna knjiga danas se nalazi van snage. Za dane informacije i pomoć zahvaljujem gospođi Jasmini Gašparić iz ZK odjela Općinskog suda u Koprivnici.

⁹² Podaci iščitani na Zemljišnoknjižnom izvotku 2014. godine te uspoređeni s *Posjedovnicom* iz 1887. godine i katastarskom izmjerom Koprivnice iz 1860. godine. Nekadašnje tri čestice danas čine jednu veliku, a čestica pod brojem 257 s oznakom *Bogomolja u Koprivnici* ima istu površinu kao i objekt.

⁹³ Usp. Slukan Altić, 2003: 201

⁹⁴ Informacija dobivena u ZK odjelu Općinskog suda u Koprivnici.

tadašnje Izraelitičke bogoštovne občine Koprivnice.⁹⁵ Moguće je da je već 60-ih godina 19. stoljeća pokrenuta izgradnja nove, veće sinagoge koja bi bez poteškoća mogla primiti sve brojniju zajednicu. U literaturi se spominje natječaj za izgradnju sinagoge 1867. godine, no nikakvih zapisa o tome nema, a sačuvan je jedan jedini projekt s tom datacijom, na temelju čega je teško suditi. Vjerojatno je da je možda kakav natječaj bio raspisan u 1860-ima, no točna se godina ne zna, a projekti su stizali sve do 1890-ih godina zbog potrebe za povećanjem prostora sinagoge. Obzirom na brojnost zajednice, zgrada je vjerojatno samo nadograđivana, sve do početka 20. stoljeća, kada je židovska zajednica bila demografski najjača.

Godine 1870. „Izraelitička občina moli za ustupljenje gradilišta za podizanje bogomolje“⁹⁶ te u idućem dopisu „... predlaže osnovu podići imajuće bogomolje“⁹⁷ prema čemu možemo zaključiti da nije bilo planirano graditi sinagogu na postojećoj parceli u vlasništvu Židovske općine, niti na mjestu stare sinagoge, dok iz drugog navoda vidljivo kako je gradskim čelnicima poslan željen projekt na razmatranje.

Autor Dražen Ernečić u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici* navodi zapisnik jedne sjednice održane 8. ožujka 1870.: „Vidi se da je Salamon Deutch, trgovac i predstojnik izraelitičke vjerezakonske občine predložio osnovu o gradnji izraelitičke bogomolje.“ Nadalje, Ernečić navodi vjerojatno kombinaciju dvaju dopisa, s jedne strane dopis Salamona Deutcha u kojoj on predlaže osnovu gradnje: „ukusnu i liepu gradju, koja će poliepsati grad, čim je u svrhu vjerezakonske občine izraelitičke- koje su žitelji ravni ostalim žiteljem ovog grada.“ Ernečić samo u nastavku navodi tekst koji se čini više kao odgovor *Izraelitičkoj občini*, nego kao nastavak jednog dopisa: „To se istim ustupljuje malo zemljište u ovom gradu na piaci bana Jelačića medju kućom g. Stjepana Semeraja i Andrije Zidarića i to bezplatno dati i odstupiti, tako ipak da će biti držana rušena izraelitička občina iza pramaletja tri mjeseca prije nego će započeti gradivo za podizanje ove Bogomolje- koja će se morati točno po predloženoj i odobrenoj osnovi izvjesti i podići.“⁹⁸ Nažalost, autor ne navodi izvor niti signaturu citiranog dokumenta, a takav dokument pod naznačenim datumom nije dostupan u Državnom arhivu

⁹⁵ Građa nažalost nije dostupna za istraživanje. Djelatnica arhiva, gospođa Branka Hofer, usmeno je objasnila kako građa pod signaturama za sinagogu nije u kutijama, već izdojena i predmetno odložena, te joj se gubi svaki trag. Zahvaljujem joj se na trudu i pretraživanju.

⁹⁶ Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godina 1870., signatura 99

⁹⁷ Isti, signatura 389

⁹⁸ Usp. Ernečić, 2005: 7 i 9

Varaždin, fondu Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918., niti postoji arhivirani primjerak korišten u izradi izložbe i kataloga u Muzeju grada Koprivnice.

Pretpostavlja se kako na navedenoj maloj parceli na Trgu bana Jelačića nikad nije niti počela izgradnja, već je sinagoga ostala na lokaciji u Maloj ulici, na mjestu gdje je na karti grada iz 1869. godine ucrtan objekt sa simbolom Davidove zvijezde. Također, nigdje se ne spominje rušenje stare sinagoge, niti rušenje objekta iza nje, za kojeg pretpostavljam da se radi o zgradi Općine i/ili vjerske škole. Do izgradnje novog objekta tada čini se nije došlo. Ne pomaže previše niti dopis u kojemu zajednica traži ciglu za gradnju na kredit kojeg bi otplaćivala 5 godina, točnije od 1874.-1879. Također, možemo biti sigurni da tada (1875. godine) još nikakvih radova u svrhu novogradnje nije bilo, jer je Židovska općina još uvijek čekala zadnje očitovanje oko građevinskog zemljišta.⁹⁹ Tadašnje financijske knjige Izraelitičke bogoslovne općine nažalost nisu sačuvane. Iz prepiske s Gradskim poglavarstvom vidljivo je da su tražili kredit za ciglu, ali i dopuštenje emitiranja 200 građevnih dionica¹⁰⁰. Dobivena je dozvola za izdavanje parcijalnih obveznica isključivo u svrhu građenja sinagoge,¹⁰¹ no u tim se zapisima Gradskog poglavarstva, nažalost, ne spominju nikakvi iznosi, tako da nije poznat budžet izdvojen za izgradnju, niti bilo kakav troškovnik. Uz te informacije postoji i podatak iz iste godine o poklonjenom vapnu za izgradnju bogomolje¹⁰², no bez specifikacije o količini. Na temelju tih upisa možemo zaključiti da je iza 1874. godine bilo radova na sinagogi (cigla, vapno), no nema zapisa o vrsti tih radova. Postoje jedino zapisi iz 1877., 1878., 1880. i 1884. godine o dugovanju novaca za ciglu, te sa zadnjim dopisom u kojem židovska zajednica *moli da joj se polovina cigle za bogomolju pokloni, ili rok produži*¹⁰³ no takvi podaci ne svjedoče o vremenskom okviru izgradnje, već o otplati kredita za ciglu. Također, oni ne potvrđuju novu izgradnju, već se mogu protumačiti i kao materijal koji je dobiven za nadogradnju, ili možda adaptaciju. Poznato je kako je *uređenje hodnika ispred sinagoge* (pločnika) bilo tek 1901. godine, a to se vidi iz zamolbe za pružanjem besplatnog ciglovnog materijala upućenoj Gradskom poglavarstvu.¹⁰⁴

Za zaključiti je da je sinagoga postojala već sredinom 1860-ih godina i to kao zasebna građevina tlocrta u obliku obrnutog slova T s uskim aneksom s lijeve strane. Postoji zapis o

⁹⁹ Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godina 1875., signatura 327

¹⁰⁰ Isti, signatura 760

¹⁰¹ Isti, signatura 1282

¹⁰² Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godina 1875., signatura 1967

¹⁰³ Isti, godina 1880., signatura 2097; godina 1884. signatura 1888

¹⁰⁴ Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godina 1901., signatura 76

površini tog objekta od 70 čvh, čije se dimenzije vjerojatno nisu mijenjale do 1887. godine, jer bi drugačije bilo naznačeno u katastarskim knjigama. Očito je da su radovi u 1870-im godinama bili isključivo u svrhu adaptacije, moguće zbog požara iz 1874. godine¹⁰⁵ koji je bio povod za traženje kredita za ciglu kako bi se sanirala šteta prouzročena na sinagogi. Obzirom da je današnja površina za 72 kvadratna metra veća, može se pouzdano reći da je do još jednih radova (proširenja) došlo u periodu nakon 1887. godine, a prije 1930. (Slika 12.)

PROJEKTI ZA IZGRADNJU I PREGRADNJU SINAGOGE

U Gradskom muzeju Koprivnica čuva se niz projekata za izgradnju i pregradnje sinagoge. Nažalost, nisu svi potpisani i datirani što otežava razradu kronologije. Mogu se podijeliti u nekoliko skupina, odnosno prema gabaritima tlocrta, te tako možemo približno stvoriti uvid u povijesni razvoj objekta.

Analizom sačuvanih projekata uočila sam da bi se oni prema dimenzijama (uključujući i one projekte bez datacije) mogli podijeliti u tri grupe. Prva grupa projekata je za izgradnju ili nadogradnju sinagoge do površine 70 čvh, a to bi bili nacrti koji su nešto manjih dimenzija, odnosno sa šest prozora u glavnom prostoru sinagoge, po tri sa svake strane. Prema idućoj grupi projekata bila je predviđena gradnja sinagoge nešto većih dimenzija, odnosno, proširenje prostora na sjeveroistok za umetanje još jednog para prozora te pomicanje aron hakodeša. U zadnjoj grupi nalazi se jedan projekt koji je još većih dimenzija, jer je nadogradnja na sjeveroistočnoj strani predviđena za polukružnu apsidu s kupolom.

Najstariji sačuvani i potpisani projekt za sinagogu je bečkog arhitekta Wilhelma Stiassyja. Projekt nije nikad izveden. Tlocrtom spada u prvu skupinu projekata s tri para prozora. S njim je u toj skupini projekata i nedatirani projekt Josefa Heubergera, jedan nepotpisani i nedatirani projekt s kupolom iznad središnjeg ulaznog prostora, te projekt za izgradnju Vladimira Gjurina datiran s 1893. godinom. Obzirom na Gjurinov projekt iz 1893. godine s identičnim rješenjem kao i kod Stiassyja iz 1867. godine, može se pretpostaviti da je Gjurin precrtao nacrt, odnosno da nije originalno njegov.

¹⁰⁵ Usp. Horvat, 1943: 20

Druga i najzanimljivija skupina projekta je arhitekata (?) Popovića i Antona Heina, te projekt Ivana Igrića. Popovićev i Heinov nisu datirani, dok Igrićev jest u 1893. godinu.¹⁰⁶ Projekti su vrlo slični, gotovo identični, razlikuju ih jedino neki detalji, prema kojima možemo zaključiti da je izveden projekt Popovića i Heina. Oba projekta predviđaju u donjem dijelu tri para prozora s nadogradnjom u sjevernom dijelu. Na galeriji su četiri para prozora od kojih je zadnji u nadograđenom dijelu ukrasni, slijepi, te je prostorno rješenje longitudinalnije nego na projektima s tri para prozora.

U trećoj grupi je jedan projekt potpisan od arhitekata Wutte Mikule (?) bez datacije, ali s projektima dolazi i detaljan opis radova koji bi se izveli za još jednu nadogradnju uz sjeverni dio objekta iza četvrtog para prozora, u duljini 7.80 m (apsida i dva stubišta za galeriju).

PRVA SKUPINA

Najraniji projekt datira iz 1867. godine. Projekt je datiran s 22. 11. 1867., Beč, te potpisan od strane arhitekta Wilhema Stiassnyja. Stiassny je bečki arhitekt židovskog podrijetla. Rođen je 1842. godine a školovanje je završio na Politehnici i Umjetničkoj akademiji u Beču¹⁰⁷. Projekt za koprivničku sinagogu jedan je od njegovih prvih projekata koji je izradio na samom početku svoje karijere. Sačuvan je detaljni projekt koji uključuje 6 listova.

„Projekt für den Bau einer Synagoge in der Stadt Kopreinitz in Croatien; Grundriss des Erdgeschosses“¹⁰⁸ predstavlja tlocrt prizemlja. (Slika 12.) Sinagogu je osmislio kao longitudinalnu trobrodnu građevinu westwerk tipa, čiji ulazni dio flankiraju dva tornja u kojima se nalaze bočni ulazi te stubišta koja vode na galeriju. Središnji ulaz ima malo predvorje, međuprostor, iz kojeg se jedino može ući u oba bočna prostora sa stubištem za galeriju. Stubišta su prostrana i prozračna, predviđeni su prozori i na prednjoj i na bočnoj vanjskoj strani, a sve zajedno čini jednu četvrtinu cjelokupnog tlocrta. Glavni prostor sinagoge je otvoren sa 6 prozora, po 3 sa svake strane. Središnji prostor ispunjavaju klupe u 10 redova, 166 sjedećih mjesta za muškarce, u sredini odvojenih prolazom. Također, prostor

¹⁰⁶ Pri iščitavanju potpisa pomogao mi je mentor, dr. sc. Dragan Damjanović.

¹⁰⁷ <http://www.architektenlexikon.at/de/625.htm#Pers--nliche-Daten>

¹⁰⁸ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7890, P 005851.027; u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, 2005: 59 pogrešno je naveden naziv projekta *Projekt für den Baueiner Synagoge in der Stadt Kopreinitz in Croatien*.

dijele i 4 stupa, po dva sa svake strane, koji nose galerije. Svetište i sjedeći prostor za rabine prostorno je odijeljen. Idući plan jest *Grundriss des ersten Stockwerkes*¹⁰⁹ odnosno tlocrt galerije prvog kata. (slika 13.) Iscrtana su sjedišta za žene, klupe, odnosno 78 sjedećih mjesta koja djelomično prate liniju donjih sjedišta za muškarce. Jedino je 12 mjesta drugačije okrenuto i nalaze se sa svake strane svetišta. Predviđena sjedišta nastavljaju gotovo neprekinuti niz od 13 redova klupa od ulaska na galeriju do svetišta sinagoge. Nacrt drugog kata galerije, *Grundriss des zweiten Stockwerkes*¹¹⁰ prikazuje vrlo zanimljivo rješenje podne plohe na podu drugog kata. (slika 14.) Neobično je što ima iscrtana sjedišta kao i nacrt za prvi kat galerije, a središnji prostor nije prazan prostor, već je bogato dekoriran. Pretpostavljam da to ne bi bio prikaz plafona jer su iscrtana sjedeća mjesta. Nije naznačeno nigdje je li to mozaik u pločicama, drvu ili kakav oslik. Na ovom je planu također naznačena vanjska zidna dekoracija koja prati liniju zida, dok unutarnja kolorirana podna ploha dijeli prije spomenuti centralni prazni prostor u tri traveja identična prema mozaičkom uzorku. Riječ je o geometrijskoj dekoraciji kombiniranoj s biljnim ornamentima, a u središtu svakog traveja je cvijet s osam latica kojeg obrubljuje niz kružnica i osmerokut. Obzirom na to da je ovaj list projekta u lošem stanju pretpostavljam da je u ulaznom prostoru predviđena jednobojna podloga, no zbog oštećenja i slabe vidljivosti teško je potvrditi. Sačuvan je i *Längenschnitt*¹¹¹ odnosno uzdužni presjek cijele građevine. (slika 15.) Prvo što se zapaža jest kako prizemlje i prva galerija čine tek polovicu visine cjelokupne građevine, odnosno prostor predviđen vjerojatno za okupljanja na drugom katu je prilično visok. Horizontalni naglasak iščitava se ogradicama galerije prvog i drugog kata, ali i ukrasnom ogradom i klupama u prizemlju. Vertikalni naglasak čine nosivi zidovi i stupovi na kojima počivaju galerije. Također, primjećuje se kako su bifore na svakom katu nešto drugačije ukrašene iako su istih dimenzija. Na presjeku se vidi kako je svetište na povišenom prostoru te aron hakodeš, koji je u obliku ciborija. Krov je osmišljen kao jednostavan, dvoslivni. Stiassny je uz navedene projekte priložio i poprečni presjek, pogled prema svetištu, *Querschnitt*¹¹² (Slika 16.) U prvom planu primjećuje se aron hakodeš, ormar za čuvanje Tore, odvojen od ostatka prostora ogradicom od kovanog željeza. Izveden je u obliku ciborija s kupolom čiji vrh seže čak do početka drugog kata galerije. Također, uz aron hakodeš primjećuje se vrlo bogata zidna dekoracija svetišnjog

¹⁰⁹ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7887, P 005851.024

¹¹⁰ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7888, P 005851.025; u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, 2005: 57 pogrešno je naveden naziv projekta *Grundriss des zweiten Stockmerks*.

¹¹¹ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7892, P 005851.030

¹¹² Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7892, P 005851.028

prostora kojeg čine rozeta i bogati geometrijski zidni oslik. Projekt glavnog pročelja, *Hauptansicht*¹¹³ prikazuje tripartitnu podjelu pročelja. (Slika 17.) Nema središnji povišeni, niti istaknuti rizalit, već je vertikalno podijeljen polustupovima šesterokutnog presjeka koji na vrhu završavaju polukružno, a okrunjeni su Davidovom zvijezdom. Polustupovi su međusobno spojeni neprekinutom balustradom. Središnji dio čine ulaz i rozeta iznad njega, dok su na bočnim stranama bifore, od kojih su bifore galerija objedinjene polukružnim lukom i motivom Davidove zvijezde iznad gornje bifore. Glavni portal je nešto uvučen i povišen s nekoliko stepenica. Bogato je ukrašen i spojen biforom galerije prvog kata. Poseban bočni ulaz za žene nije projektiran.¹¹⁴

U ovu skupinu spada i projekt arhitekta Josefa Heubergera, graditelja čiji su podaci o mjestu i vremenu školovanja trenutno nepoznati. U popisu domaćih zidara obrtnika u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća u Koprivnici nije evidentiran kod autorice Mire Kolar Dimitrijević¹¹⁵, no iz drugog izvora je vidljivo da graditeljsku dozvolu posjeduje i djeluje kao zidar obrtnik u Koprivnici od 1865. godine.¹¹⁶ Poznato je da je židovskog podrijetla, te da je u Koprivnici bio angažiran na izgradnji nove bolnice 1874.-1875. godine. Heuberger je izradio 3 lista na kojima se nalazi ukupno 7 nacрта. Svi su potpisani, ali bez datacije. Na prvom listu nalazi se poprečni presjek (pogled prema sjevernom zidu), projekt za glavno pročelje te tlocrt prizemlja.¹¹⁷ (Slika 18.) Iz presjeka može se iščitati kako je arhitekt planirao trobrodnu sinagogu s jednokatnom galerijom. Središnji dio je širi i viši od bočnih te ga odjeljuju stupovi koji nose galerije. Osvijetljen je rozetom koja je planirana na sjeveroistočnom zidu iznad svetišta. Brod bi bio pokriven bačvastim svodovima sakrivenim ispod dvoslivnog krova, a svodovi galerije smješteni su nešto niže od svoda glavnog broda. Također, predviđeni su visoki prozori koji se protežu i kroz prizemlje i galeriju sinagoge. Kao i kod Stiasnyja predviđeno je 6 prozora u glavnom prostoru, po 3 sa svake strane, te prozori u ulaznom dijelu. Pročelje je kulisnog tipa tripartitne podjele koje u potpunosti skriva pogled na dvoslivni krov. Središnji dio je izdignut i na vrhu su predviđene ploče Mojsijeva zakonika. Ističe se vertikalna podjela poligonalnim polustupovima koji završavaju stožastim kapticama. Predviđena su i tri ulaza od kojih je središnji nešto veći. Glavni ulaz za muškarce je u potpunosti odvojen od bočnih ulaza za žene koji vode na galeriju. Prozorski otvori u središnjem dijelu pročelja

¹¹³ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7889, P 005851.026

¹¹⁴ Vidljivo je na tlocrtu prizemlja kako je ulaz na galeriju osmišljen iz zajedničkog predvorja ili međuprostora.

¹¹⁵ Usp. Kolar- Dimitrijević, 1999:8

¹¹⁶ Državni arhiv Varaždin, *Fond Poglavarstvo grada Koprivnice, Upis raznih obrtnika 1862.-1894.*

¹¹⁷ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7893, P 005851.005

ponavljaju rješenje ulaznog prostora, polukružnog su završetka od kojih je središnji veći. Tlocrt je longitudinalni, a na sredini sjevernog zida predviđena je mala pravokutna apsida za smještaj aron hakodeša. Na tlocrtu se zamjećuju poligonalni istaci koje čine polustupovi a nalaze se na uglovima, pročelju, te istočnom i zapadnom zidu. Prostor sinagoge podijeljen je na tri dijela koje čine prvi, ulazni prostor, središnji predviđen za sjedenje tokom obreda i svetište koje je polukružnom ogradom trebalo biti odvojeno od središnjeg dijela. Također, jedinstveni prostor dijeli 6 stupova koji su ujedno i nosači galerije. U prizemlju je predviđeno 140 sjedećih mjesta za muškarce, te odvojena mjesta za rabine s bočnih strana svetišta. Na drugom listu nalazi uzdužni presjek i plan podnice krovišta¹¹⁸. (Slika 19.) Na presjeku je vidljiva elevacija od temelja do krovišta uzduž cijele građevine. Horizontalni naglasak daje galerija s jednostavnom ogradom. Galerija je bačvasto nadsvođena. Na sjeveroistočnoj strani vidljiva je niša u apsidi za smještaj aron hakodeša. Konstrukcija podnice krovišta s pravilno raspoređenim gredama prikazana je odmah do projekta uzdužnog presjeka. Heuberger je napravio i treći list s projektom zapadnog pročelja i tlocrta galerije.¹¹⁹ (Slika 20.) Na prikazu pročelja dominiraju horizontalne linije koje čine ukrasni sokl, linija prozora i ukrasne ogradice ispod krovišta te samo krovište čiju jednostavnu plohu prekidaju završeci polustupova sa stožastim kapticama. Tlocrt galerije prati tlocrt prizemlja. Na galeriji se nalazi prostor za žene s 96 sjedećih mjesta koja su podijeljena u četiri skupine klupa na obje strane galerije. Ovaj projekt je u usporedbi sa Stiassnyjevim jednostavniji, te gotovo bez ikakvih neomaurskih detalja. Zajednička im je kvadratura prostora, u kojem Stiassny predviđa višu sinagogu s dvije galerije, a Heuberger nižu s jednom galerijom. Obojica predlažu tripatritni tip oblikovanja pročelja te gotovo isti tip poligonalnih stupova na pročelju.

Ova prva skupina projekata obuhvaća i jedan nepotpisani i nedatirani projekt. Sastoji se od pet listova: glavno pročelje¹²⁰, uzdužni presjek¹²¹, poprečni presjek,¹²² tlocrta prizemlja¹²³ i tlocrta galerije¹²⁴. Pročelje je tripartitnog tipa s istaknutim i višim središnjim rizalitom kojeg na vrhu

¹¹⁸ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7895, P 005851.019

¹¹⁹ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7894, P 005851.018

¹²⁰ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti, signatura se iz kataloga izložbe *Židovi u Koprivnici* ne može se odgonetnuti i povezati s trenutnim fundusom muzeja.

¹²¹ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7913, P 005851.012

¹²² Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7903; P 005851.014; iznad samog projekta olovkom je i drugačijim rukopisom ispisano ime Reš Josip.

¹²³ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7904; P 005851.001; u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, 2005: 59 autori smatraju da bi arhitekt mogao biti Josip Reš, a nacrt je pogrešno imenovan *Grundriss der Mäuuerraumes*.

¹²⁴ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7905; P 005851.010; u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, 2005: 59 ponovno je pokušana atribucija ovog projekta

krasi postament sa središnje postavljenom kupolom. (Slika 21.) Prostor je vertikalno podijeljen polustubovima od kojih ugaoni na vrhu završavaju kupolama manjih dimenzija no istog oblikovnog rješenja kao i središnja. Uz glavni, središnji ulaz, planirani su i bočni ulazi za žene, svi polukružnog završetka, a isto rješenje u obliku i dimenzijama ponavljaju i prozorski otvori u središnjem dijelu pročelja. Na fasadi je projektirana geometrijska dekoracija između vrata i prozora. Ovaj projekt pročelja je bogatije dekoriran nego Heubergerov, i interesantan je zbog motiva kupolica. Velika većina lijeve strane lista nedostaje. Na uzdužnom presjeku imenovanom *Langenprofil* prikazana je elevacija unutrašnjosti od temelja do krovišta. (Slika 22.) Prikaz ulaznog dijela (lijeva strana projekta) nažalost nije sačuvan. Vidljiv je glavni prostor sinagoge u čijem je prizemlju bilo planirano osam redova klupa za muškarce, a aron hakodeš u prostoru povišenom za jednu stepenicu i ograđen niskom ogradom od kovanog željeza, kao i izbočena apsida s malom pravokutnom nišom. Prostor odjeljuju stupovi koji su ujedno i nosači galerije. U prostoru galerije bila su predviđena tri reda klupa, te tri velika prozora, a prozori u prizemlju su gotovo upola manji nego na galeriji. U prostoru galerije iznad svetišta predviđen je još jedan prozorski otvor. Sačuvan je i poprečni presjek s pogledom na aron hakodeš, *Querprofil*. (Slika 23.) Na njemu je vidljiv unutarnji prostorni odnos, te predviđeni izgled aron hakodeša koji je vrlo jednostavno riješen a podsjeća na neorenesansni oltar. Iznad aron hakodeša nalazi se okulus. Također, vidljivo je rješenje krovišta- dvoslivni krov. Idući projekt prikazuje tlocrt prizemlja namijenjenoga za muškarce, pa je tako imenovan *Grundriss der Männerraumes*. (Slika 24.) Ulazni prostor podijeljen je u tri jednaka dijela, od kojih je središnji glavni ulaz za muškarce, a iz oba bočna ulaza namijenjena za žene ulazi se na stubišta koja vode na galeriju, te nema nikakvog kontakta s prostorom za muškarce. Središnji prostor ispunjen je klupama za sjedenje s prolazom u sredini. Ima sveukupno 168 sjedećih mjesta, na osam redova klupa po osam sjedala. Svetišni dio je prostorno odvojen te dodatno ograđen. Tamo je prostor predviđen za bimu (u središtu tog prostora) te aron hakodeš do zida i djelomično u niši. Bočno se nalaze sjedišta za rabine, po osam sa svake strane, te također ulazi u svetišni prostor. Zadnji list projekta ovog nepoznatog arhitekta je tlocrt galerije, *Grundriss der Gallerie*. (slika 25.) Na projektu su vidljiva dva ulaza na galeriju, te tri para klupa s ukupno 84 sjedeća mjesta. Prostor galerije je od praznog središnjeg prostora odijeljen ogradicom.

Josipu Rešu, te je navedena godina 1867. koje na projektu nema nigdje naznačene. Ako možda i postoji negdje na pozadini projekta koji nije dostupan na uvid naznačena godina, onda bi se projekt jedino mogao atribuirati Viktoru Rešu koji je iste godine dobio dozvolu za bavljenje zidarskim obrtom. Josip Reš tu dozvolu dobiva tek 1876. godine.

Zadnji projekt iz ove grupe jest potpisan i datiran, a radi se o projektu potpisanom od strane zidarskog naučnika Vladimira Gjurina iz 1893. godine. Iako je Stiasyjev projekt oštećen, jasno je vidljivo da je Gjurin napravio doslovnu kopiju, čak i samog naslova, a potom i tlocrta prizemlja.¹²⁵ (Slika 26.)

DRUGA SKUPINA

U ovoj se skupini nalaze dva potpisana projekta, jedna skupina listova potpisana je (djelomično) od strane arhitekata (?) Popovića i Antona Heina, dok druga skupina pripada Ivanu Igriću i datirana je u 1893. godinu.

Obzirom na nepotpisane tlocrte, presjeke i detalje projekata, te one potpisane od strane Popovića i Heina, zaključila sam da upravo njima pripadaju izvedeni, ali spomenuti nepotpisani projekti za sinagogu.¹²⁶ Svi projekti izvedenog projekta su nažalost nedatirani. Jedan od njih je projekt koji je izrađen na škrobljenom platnu, te se kao takav izdvaja od svih ostalih koji su izrađeni na papiru (olovkom, tušem ili kolorirani). Na njemu je vidljiv presjek, *Durchschnitt*¹²⁷, s pogledom na sjeveroistočni zid i aron hakodeš koji ima ciborij s kupolom. (Slika 27.) Vidljivo je da je sinagoga planirana kao trobrodna građevina čiji je glavni prostor podijeljen stupovima koji nose galeriju. Prozori su predviđeni i u prizemlju (manjih dimenzija) i nešto veći na galeriji. Nacrt samog prozora detaljnije je razrađen odmah pored presjeka. Podijeljen je u dva dijela, donji kojeg čini pravilan raspored 12 polja i gornji koji ima polukružni završetak i 8 polja koja slijede taj oblik. Na razglednici iz 1914. godine mogu se jasno vidjeti spomenuti prozori u izvedenom stanju. Također, uz taj nacrt postoji i uzdužni presjek i prikaz bočnog istočnog pročelja, *Längedurchschnitt, Seiten-ansicht*.¹²⁸ (Slika 28.) Uzdužni presjek obuhvaća prikaz od temelja do krovišta. Za razliku od prve grupe projekata s tri para prozora, ovaj je longitudinalniji i nadograđen u smjeru svetišta. Jasno se vidi podjela na prizemlje i galeriju, koje vertikalno dijele nosači. Oni su drugačiji u oblikovanju u prizemlju i galeriji, a to se najbolje može vidjeti u oblikovanju kapitela stupova, koji su točno

¹²⁵ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKc 7900, P 005851.023; u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, 2005: 59 projekt je pogrešno imenovan *Proiect für den Ban einer Sünagoge in der Stadt Kopreinitz in Croatien. Grundriss der Erdgeschosses*.

¹²⁶ Sličnost pronalazim u rukopisu potpisanih i onih nepotpisanih projekata.

¹²⁷ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKc 7906, P 005851.008

¹²⁸ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKc 7908, P 005851.009

tako izvedeni, a postoje i danas. Prostor galerije je zaštićen jednostavnom ogradom. Dok je na galeriji predviđeno 4 para klupa, u prizemlju je predviđeno 12 redova klupa, no bez naznačenog boja sjedišta u jednoj klupi. S bočnih strana svetišta također su predviđene klupe za rabine. U svetištu vidljiv je i aron hakodeš s vrlo visoko podignutom kupolom ciborija, koja se proteže i u prostor galerije. To je također izvedeno, a poznato nam je s razglednice koja prikazuje unutrašnjost sinagoge nakon restauracije iz 1930. godine (taj segment unutrašnjosti očito nije bio puno izmijenjen). Na prikazu pročelja jasno se vidi profilacija ulaznog dijela koji također odgovara izvedenom stanju koje se može vidjeti na spomenutoj razglednici iz 1914. godine. Vidi se kako je pročelje također bilo osmišljeno kao tripartitno, odnosno da je središnji dio povišen i da ga jasno odvajaju polustupovi čiji se završeci ističu iznad najviše točke krova, dok su odmah do njih završeci ugaonih polustupova. Na prikazu bočnog pročelja interesantno je kako su u prizemlju planirana tri para prozora, dok su na galeriji četiri para od kojih je zadnji, onaj u nadograđenom dijelu, slijep.

Drugi par projekata sadrži tri lista, nepotpisana i nedatirana, a prikazuju glavno pročelje, tlocrt prizemlja i tlocrt s dijelom nacрта za bočno pročelje. Izvedeni su tušem ili olovkom na papiru s detaljnim bilješkama mjera i natpisa. Radi se o izvedenim projektima. Tlocrt prizemlja podudara se s današnjim stanjem koje se dobro vidi jer u sinagogi nedostaje pod. (Slika 29.) Tlocrt je pravokutan, longitudinalan, s manjim proširenjem u ulaznom dijelu. Projektiran je glavni, središnji ulaz za muškarce i bočni ulazi za žene s kružnim stepeništima za galeriju. Baze stupova su pravokutnog oblika, dok su stupovi u razini prizemlja kružnog presjeka. Svetište je planirano polukružno uza sjeveroistočni zid gdje je stajao aron hakodeš, a i danas se jasno vidi. Uz taj list postoji i jedan koji prikazuje glavno pročelje tripartitnog tipa s dijelom bočnog pročelja, s točno ispisanim mjerama i odnosom veličina cijelog pročelja te prozora, vrata i gornjih dijelova stupova, dok detalji izostaju. Na listu koji prikazuje samo glavno pročelje prikazani su svi detalji bez ikakvih bilježaka i mjera. (Slika 30.) Detalji prozora u potpunosti se podudaraju sa situacijom prikazanom na projektu. Središnji dvostruki prozorski otvor napravljen je po uzoru na luhot. Bočni jednostruki prozori su nešto niže spušteni. Svi prozori glavnog pročelja nastavljaju vertikalnu os s vratima. Iznad središnjeg prozora nalazi se površina predviđena za kaligrafski natpis, a iznad nje je dekorativni dio pročelja kojeg na vrhu krasi Mojsijeve ploče. Četiri poligonalna stupa naglašavaju vertikalnost pročelja a završavaju ukrasnim krunama i malim kupolama. U ovu skupinu uvrstila sam potpisane projekte Popovića i Heina koji ponovno prikazuju tlocrt, identičan izgledom onom nepotpisanom, no ovog puta bez bilježaka i naznačenih dimenzija. (Slika 31.)

Čini se kako je jedan tlocrt radni, dok je ovaj drugi očuvaniji, pa je moguće da je taj izrađen kao reprezentativni u svrhu prijave na natječaj. Prikazuje sve elevacije, od temelja do plafona galerije, isto kao i nepotpisana verzija istog tlocrta. Na samom dnu stoji potpis (?) Popovića (inicijali imena nečitki) i Antuna Heina s naznakom *Architekt*.¹²⁹ Na idućem listu razrađen je kolorirani prikaz svetišta s aron hakodešom u gornjem dijelu, gotovo identičan prikazu aron hakodeša na projektu izrađenom na škrobljenom platnu, dok je u donjem dijelu detaljno razrađen tlocrt istog prostora.¹³⁰ (Slika 32.) Na tlocrtu je vidljivo da je svetište uzdignuto za dvije stepenice, a cijeli je prostor bio ograđen ogradom od kovanog željeza, *Eisengeländer*. Naznačen je i prvi red klupa, kako bi se vidio i prostorni odmak. Do samog sjeveroistočnog zida naznačeno je mjesto za *Kasten*, odnosno ormar, aron hakodeš, dok se bima nalazi ispred njega. Na koloriranom prikazu vidljiv je dizajn aron hakodeša u obliku ciborija s kupolom. Pozadina je zamišljena u plavoj boji. S desne strane projekta naveden je tekst s bilješkom kako željezna ogradica ne smije biti previsoka, a ispod je napravljen i bočni prikaz drvenih klupa. Na lijevom donjem rubu projekta stoji samo potpisan arhitekt Hein.

Ivan Igrić potpisao je nacрте koji su gotovo identični s gore opisanim nacrtima Popovića i Heina, s možda zanemarivim odstupanjima u crtanju. Datirani su u 1893. godinu. Prikazuju sve elevacije tlocrta, glavno pročelje, te presjek i plan krovišta. Obzirom da presjek i plan krovišta nisu sačuvani iz grupe projekata Popovića i Heina, nije sigurno je li to njegov samostalni uradak ili isto tako detaljno precrtan izvornik, koji je izgubljen. Obzirom da je u vrijeme kada su datirani ovi njegovi nacrti on bio tek šegrt (zidarski naučnik) moguće je da su potpisani nacrti zapravo njegove vježbe. (Slika 33., 34., 35.)

TREĆA GRUPA

U zadnju grupu izdvojila sam projekte bez datacije, a djelomično potpisane od strane Wutte Mikule (?)¹³¹. Najveći su u dimenzijama, a predviđaju još jednu nadogradnju i proširenje prostora sinagoge. (Slika 36.) Uz njega se nalazi i jedan rukom pisani dokument na hrvatskom

¹²⁹ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7901, P005851.003; u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, 2005: 59 atribucija je arhitektu Henn Antonu. Zbog pomalo nečitkog potpisa prezimena, nije sigurno koja je verzija ispravna. O tim arhitektima nisam pronašla podataka.

¹³⁰ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7912, P 005851.007

¹³¹ Muzej grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacрта; MGKc 7902, P 005851.006

jeziku bez potpisa i datacije, a opisuje tok radova pregradnje, odnosno nadogradnju sinagoge po tlocrtu potpisanom od strane Wutte Mikule. Uz spomenute, u tu grupu svrstala sam i dva nacrt, od kojih jedan prikazuje izgled nadograđenog dijela s apsidom i kupolom, dok drugi prikazuje bočni presjek iste nadogradnje. Rukom pisani dokument zapravo govori o planiranom toku radova, a specifičan je po tome što nam detaljno opisuje zidarske i težačke te, tesarske i limarske radnje, a na samom kraju i ukupan iznos troškova. Također, djelomično opisuje izgled stare sinagoge, koja bi po opisu mogla odgovarati onoj adaptiranoj iza 1887.godine.¹³² U opisu zidarskih i težačkih radnji navodi se uz iskop zemlje za temelje i betoniranje istih te podizanje novih zidova i *gradnja 85 cm deb zabatnog zida pred kupolom uključivo sviju dobava... naprava betonske ploče na zabatnom zidu pred kupolom uključivo gladke cementne žbuke...naprava glavnog vijenca oko kupole i ravne prigradnje...*¹³³ Ovaj opis u potpunosti odgovara tlocrtu s detaljnim mjerama koji predviđa polukružnu nadogradnju na sjeveroistočni zid te nepotpisanom presjeku svetišta koji također predviđa polukružnu nadogradnju s kupolom. Iz dokumenta u kojem se opisuju radovi saznajemo da je sinagoga u prizemlju imala premale prozore, te da su naručeni veći, i da je bio naručen novi žrtvenik od javora i hrastovine. Od hrastovine je planiran i *kapucinski pod* u cijelom hramu osim stubišta. O uređenju unutrašnjosti stoji u dokumentu planirano je *izvlačenje grafita na obodu velikog luka...centralna ožbuka stupova te dobava i ugradba sadrenih baza stupova u velikom otvoru kraj žrtvenika... dobava i ugradba sadrenih glavica stupova na otvoru iznad žrtvenika u maurskom slogu.*¹³⁴ Također, planirano je i *umjetničko slikanje karakteristika maurskoga sloga na žrtveniku i okolini te stupovima raznim uljenim i zlatnim bojama*. Spominje se i premještanje orgulja na galeriju iznad žrtvenika, što je i naznačeno na samom tlocrtu prostora galerije iznad svetišta. Planirano je uređenje cijele fasade glavnog pročelja i popravak glavnih ulaznih vrata s postavljanjem 6 ukrasnih rešetki od kovanog željeza, te uređenje stepenica na uzlazu.¹³⁵ Dva sačuvana plana s nadogradnjom i presjekom vrlo su tamna i problem je iščitati detalje. (Slika 37.) Isto tako, u donjem dijelu nacrtu stoji datum 6.VII.1919. i mjesto Zagreb, a potpisi arhitekata nalaze se ispod i jedva se razabiru. Nije poznato je li ovaj plan radova izveden ili je djelomično poslužio za adaptaciju 1930.godine, no bez nadogradnje novog svetišta.

¹³² Tako zaključujem na temelju opisa dogradnje koji bi odgovarali povećanju kvadrature za 72 metra kvadratna.

¹³³ Dokument pronađen u Muzeju grada Koprivnice zajedno s projektima. Signatura nepoznata. Dokument nije objavljen u katalogu izložbe *Židovi u Koprivnici*.

¹³⁴ Dokument pronađen u Muzeju grada Koprivnice zajedno s projektima. Signatura nepoznata.

¹³⁵ Isti.

PITANJE AUTORSTVA IZVEDBENOG PROJEKTA

Najraniji izgled pročelja sinagoge poznat nam je s razglednice Gjüre Vaića iz 1914. godine. (Slika 38.) Zahvaljujući njoj dobivamo uvid u izgled pročelja prije adaptacije 1930. godine, a nakon razornog potresa popraćenog olujom u Koprivnici 1913. godine kada su na sinagogi porušeni ukrasni tornjići s pročelja.¹³⁶

Niti jedan autor ne pripisuje atribuciju najranije gradnje (ili moguće adaptacije) Stiassnyju. Najstarije atribucije projekta za sinagogu su Juliju Deutschu. Autor Zlatko Karač prvi s oprezom uzima tu atribuciju obzirom na to da je Deutsch rođen 1859. godine, te je gotovo nemoguće da je on autor projekta za nadogradnju u 1870-im godinama.¹³⁷ U to vrijeme dozvolu za zidarski obrt u Koprivnici su imali Vinko Reš iz 12. 6. 1867. godine, te Josef Heuberger koji se spominje kao židovski „mešter“ za kojeg postoji podatak da svoj zidarski obrt ima od 21. 11. 1865. godine.¹³⁸ Heuberger je i potpisnik dijela projekata za sinagogu. Obzirom da nema sačuvane dokumentacije i prikaza sinagoge iz 60-ih godina 19. stoljeća, teško je tvrditi je li neki od navedenih projekata izveden. Josip Reš (Resch) dobio je 31. 7. 1876. godine dozvolu za *tjeranje samostalnog zidarskog obrta*. U zamolbi kojom traži dozvolu navedeno je da je rođen 1850. godine, te je zanat izučio 1872. godine¹³⁹. Moguće je da bi on ili spomenuti graditelji iz 1860-ih godina kao izučeni zidari mogli sudjelovati u nadogradnji sinagoge ili nadgledati radove prema projektima koji su postojali u vrijeme adaptacije stare sinagoge iza 1874. godine. Također, vrlo je vjerojatno kako bi Židovska općina angažirala za izvođenje radova isključivo kvalificirane obrtnike.

Projekt potpisan od strane Wutte Mikula (?) nema dataciju, ali ima opasku da su „*sva prava pridržana, Zakon o autorskom pravu čl. XVI od god 1884.*“ što ga u smješta u zadnju, najkasniju grupu projekata za dogradnju. Izgled sinagoge poznat s razglednice iz 1914. godine možemo povezati s grupom projekata Popovića i Heina u kojeg sam uvrstila i jedan nepotpisan i nedatiran nacrt. Gotovo identičan nacrt spomenutom je nacrt potpisan od strane Ivana Igrića i datiran 3. veljače 1893. godine. On se navodi u popisu obrtnika u Koprivnici tek u 20. stoljeću, odnosno dozvolu za zidarski obrt dobio je tek 1904. godine.¹⁴⁰ Ivan Igrić je

¹³⁶ Usp. Horvat, 1943: 27

¹³⁷ Autori Švarc, Jalšić i Radović Mahečić navode Deutchu kao graditelja sinagoge 1875. ili 1876. godine. Karač upozorava na nelogičnost 2000. godine.

¹³⁸ Državni arhiv Varaždin, *Fond Poglavarstvo grada Koprivnice, Upis raznih obrtnika 1862.-1894.*

¹³⁹ Državni arhiv Varaždin, *Fond Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1914.*, godina 1876., signatura 2068-1876

¹⁴⁰ Usp. Kolar- Dimitrijević, 1999: 8

domaći arhitekt rođen 1874. godine u Koprivnici, a kao šegrt je učio zanat kod spomenutoga koprivničkog zidarskog obrtnika, Josipa Reša. Šegrt je postao 24. rujna 1889. godine, a zanat je izučio i dozvolu za otvaranje zidarskog obrta dobio 16. ožujka 1904., dok je majstorski zidarski ispit položio 23. ožujka 1906. godine, što ga u svim pogledima isključuje kao arhitekta sinagoge.¹⁴¹ Vladimir Gjurin rođen je 1873. godine, a nije poznato kada je završio svoju šegrtsku nauku koju je započeo 3. 4. 1887. godine kod Josipa Reša. Svoj obrt nije otvarao. Između ostalog, kao Rešov šegrt uz Gjurina naveden je i Igrić. Ukoliko su oni za vježbu izrađivali arhitektonske snimke sinagoge ili precrtavali stare projekte, može se objasniti da je veći broj različitih, potpisanih i nepotpisanih projekata za sinagogu ostavštinom obitelji Reš stigao u Muzej grada Koprivnice.

SINAGOGA U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA

U 20. stoljeću sinagoga vrlo vjerojatno već ima izgled poznat s razglednice iz 1914. godine. Gotovo nikakva dokumentacija o građevini iz tog vremena nije sačuvana, pa čak ni ona o popravku stupova porušenih u potresu i oluji 1913. godine. Ni drugi autori koji su se dotakli sinagoge u svojim radovima ne pišu ništa o tom periodu, do restauracije Slavka Löwyja.

Rijetki pronađeni zapisi potvrđuju tek incidente. Godine 1902. zabilježena je prva provala u sinagogu,¹⁴² dok su druge dvije provale bile 1907. godine.¹⁴³ U dvije sačuvane prijave stoji kako je pokradena pjeneznica, odnosno, provaljeno je u škrinjicu za sakupljanje milodara. U prijavi iz 1902. godine stoji kako lopov nije uspio provaliti kroz glavni ulaz, već kroz bočna vrata koja vode na kor. *Unišav zlikovac na koruš uzeo tamo se nalazeću lojtru da se po istoj spustio dolje u bogomolju razbiv tamo u predsoblju se nalazeće pjeneznice, odnosno lokote na istih te iz istih odnio novac...* Smatralo se da je kradljivac znao da su se na galeriji nalazile ljestve po kojima se mogao spustiti dolje u prizemlje, te se zbog tog incidenta može zaključiti ponešto o unutrašnjem uređenju početkom 20. stoljeća. Ulaz za žene bio je definitivno zaseban, te se na galeriju nije moglo ući iz zajedničkog ulaznog prostora kakav je tamo danas,

¹⁴¹ Igrića kao autora izvedenog projekta navode autorica Mirela Slukan Altić, Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel i web izvor <http://www.najboljeuhrvatskoj.info/ideje/sinagoga-koprivnica-2431.html>. Potrebno je uzeti u obzir da je on rođen 1874. a autori smatraju da je sinagoga sagrađena 1875. ili 1876. godine.

¹⁴² Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, godina 1902., signatura 7422

¹⁴³ Isti, godina 1907. U kazalima se spominju dvije provale, a sačuvan je samo dokument prve, signatura 2155

odnosno s galerije stubište nije vodilo u unutarnji prostor sinagoge. Nije poznato je li novo stubište nastalo adaptacijom Slavka Löwyja ili adaptacijom nakon Drugog svjetskog rata. Stubište danas postoji samo s lijeve strane objekta. Ulaz na stubište nalazi se u zajedničkom predsoblju iz kojeg se također može ući u zatvorenu prostoriju s desne strane, a koju danas koristi obližnja Umjetnička škola Fortunat Pintarić u Koprivnici kao skladišni prostor (instrumenti, rekviziti za priredbe i sl.)

U intervjuu s gospodinom Vladimirom Lovasom¹⁴⁴ prikupila sam informacije temeljene na njegovim sjećanjima i doživljajima iz 1930-ih godina. Često je navraćao do sinagoge jer je njegova teta, gospođa Katica Novosel, tamo radila kao spremačica i živjela zajedno sa svojim suprugom u zgradi iza sinagoge, na mjestu današnje Glazbene škole. Gospodin Lovas sjeća se te „dugačke“ zgrade, koja je uz dio za stanovanje imala i prostoriju, moguće ured Općine, do nje prostoriju u kojoj su se čuvala mrtvačka kola, te prostoriju u kojoj su se vršila obredna klanja životinja za potrebe židovske zajednice.¹⁴⁵ Gđa Novosel brinula se za urednost i čistoću sinagoge, te ju zaključavala. Povremeno je i on ulazio u sinagogu, te se prisjetio njezinog izgleda. Ulazilo se samo kroz glavni, središnji ulaz, gdje se iz predsoblja kružnim stepeništem s obje strane ulazilo na galeriju. U predsoblju se nalazila garderoba, mjesto za odlaganje kišobrana, a muškarci su prije ulaska u sinagogu znali i izuvati cipele, kako ne bi zaprljali ili smočili tepih i sjedala. Predsoblje i glavni prostor sinagoge bili su odvojeni drvenim visokim vratima.¹⁴⁶ U glavnom prostoru nalazile su se tamne drvene klupe od ebanovine, uvijek ulaštene do visokog sjaja. Židovi su bili obojani u oker boju bez ikakvih oslika ili ornamenta s detaljem Davidove zvijezde na sjevernom zidu u prizemlju ispod galerije. Stupovi tamne boje u prizemlju bili su usklađeni s interijerom, te je cijeli prostor djelovao tamno i prigušeno. Prozori su vjerojatno bili obični bez vitraja, ali osigurani željeznim šipkama. Dodatni izvori svjetla bili su lusteri, svijećnjaci i vječna svjetla postavljena bočno od ciborija. Aron hakodeš se nalazio na svetišnom dijelu povišenom za tri stepenice, te je bio od kamena i jednobojan, dok se iza njega, priljubljena uza sjeverni zid, nalazila poveća ukrasna mramorna ploča. U

¹⁴⁴ Gospodina Vladimira Lovasa (rođ. 1926. godine) intervjuirala sam 21. rujna 2014., zahvaljujem mu se na suradnji i informacijama dobivenim kroz ugodan intervju.

¹⁴⁵ U toj zadnjoj prostoriji za klanje životinja na zid su bile montirane željezne kuke gdje su se objesile tek zaklane životinje kako bi im krv iscurila na pepeo koji se nalazio ispod. Gospodin Lovas prostoriju je nazvao „šehtarnica“, kako se vjerojatno lokalno nazivala, a radi se o mjestu gdje se obavljala *šeħita- obredno klanje životinja*. Naime, Židovi krv ne jedu, pa se na taj način pripremalo košer meso. (usp. Da Don, 2004: 296- 310).

¹⁴⁶ Ovaj se podatak razlikuje od zapisnika provale s početka 20. stoljeća, te je moguće da je cijeli ulazni prostor bio izmijenjen, moguće adaptacijom Slavka Löwyja.

ciboriju se, sakriven iza zastora, nalazio drveni ormarić sa svitkom Tore koji se u posebnim prilikama (vjerojatno za blagdane) svečano izvadilo.

ADAPTACIJA SLAVKA LÖWYJA

Godine 1930. u *Podravskim novinama* raspisan je natječaj za izvođenje raznih popravaka na sinagogi. To je za sada jedini poznati objavljeni natječaj za izvođenje radova.¹⁴⁷ Predsjednik *Izraelitičke bogoštovne občine*, Vilim Grünwald, sastavio je natječaj (jeftimbu) 12. 6. 1930., a koja je objavljena u novinama 14. 6. 1930. za 17. 6. 1930. godine. Traži da se *odmah imadu izvesti razni popravci sa predračunskom sumom od 59.146 dinara*. Općina je tražila polaganje kaucije od 6.000 dinara odmah nakon jeftimbe, a koja će izvršitelju radova iza obavljenog posla biti vraćena. Također, naglašeno je kako se na natječaj mogu prijaviti isključivo kvalificirani poduzetnici.¹⁴⁸ Poznato je kako se na natječaj, između ostalih, prijavio i tek diplomirani arhitekt Slavko Löwy. On je rođeni Koprivničanac iz ugledne židovske obitelji. Njegov otac, David Löwy bio je istaknuti član Židovske općine i član odbora Chewra Kadische.¹⁴⁹ Obzirom na to da projekti za adaptaciju sinagoge nisu sačuvani¹⁵⁰ informacije su nam dostupne iz novina koje su popratile događanja. Tog ljeta 1930. godine započeti su i završeni radovi na sinagogi.¹⁵¹ Datum početka radova nije poznat, no poznato je da su u srpnju radovi bili u tijeku,¹⁵² (slika 39.) dok su se sredinom rujna privodili kraju.¹⁵³ Datum svečanog otvorenja obnovljenog židovskog hrama navodi se različito u novinama. Prvo su zagrebačke novine *Novosti* od 3. rujna 1930.¹⁵⁴ pozvale na svečanost otvorenja u nedjelju, 14. rujna. Uz poziv stoji kratko kako su se radovi *obavljali čitavo ferije te su izvedeni vrlo dobro i*

¹⁴⁷ U literaturi se uglavnom spominje natječaj za izgradnju sinagoge iz 1867. godine, no potrebno je naglasiti da je to pretpostavka, jer za sada taj natječaj nije nigdje sačuvan niti pronađen.

¹⁴⁸ Usp. *** *Popravci na izraelitskom hramu u Koprivnici*, Podravske novine, br. 16, 1930.

¹⁴⁹ Usp. Radović Mahečić, 1999: 9- 16

¹⁵⁰ Isti, 168

¹⁵¹ Autori Švarc, Karač, Jalšić Ernečić i Feletar navode 1937.godinu za izvođenje radova na sinagogi, no o tome nema nikakve sačuvane dokumentacije. Slavko Löwy 1937. godine radi u Zagrebu, bez spomena o povratku u Koprivnicu (Usp. Radović Mahečić, 1999: 175- 178)

¹⁵² Usp. *** *Obnavljanje izraelitskog hrama*, Podravske novine, br.19, 1930.

¹⁵³ Usp. *** *Svečano otvorenje renoviranog židovskog hrama*, Podravske novine, br. 3, 1930.; *** *Židovski hram*, Koprivnički Hrvat, glasilo Koprivnice i okolice, br. 36, 1930.

¹⁵⁴ Usp. *** *Restauracija izraelitičkog hrama*, Novosti, br. 43, 1930.

lijepo. Također, navedeno je kako je *nacrte za unutarnju adaptaciju hrama izradio domaći sin arh. Slavko Löwy, a čitavu radnju nadzirao gradski građevinski inženjer Ravnikar*.

Koprivnički Hrvat objavljen 13. rujna poziva na svečanost otvorenja također u nedjelju, no datuma 21. rujna. Najavljena je prigodna propovijed rabina dr. Izaka Kohna, te nove skladbe koje će izvesti *snažni zbor židovske bogoštovne općine pojačan zborom Hrv. pjev. društva „Podravac“*.- *Ova činjenica, koja pruža lijep primjer vjerske snošljivosti- bit će sigurno od svekolikog građanstva srdačno pozdravljena.*¹⁵⁵ U idućem broju također se spominje održana svečanost, odnosno obavijest da je renovirani hram posvećen.¹⁵⁶

U *Podravskim novinama* izdanim 23. rujna 1930. (utorak) poziva se na svečano otvorenje *sutra* (što bi značilo u srijedu, 24. rujna). U idućem broju izdanom 27. rujna (subota) opisuje se svečano otvorenje *prošle nedjelje*. Nije jasno je li otvorenje bilo u nedjelju 21. rujna ili ipak 24. rujna, odnosno možda se misli kada se govori o prošloj nedjelji na prošli tjedan. Također se spominje (kao i u *Koprivničkom Hrvatu*) prigodni govor rabina dr. Izraela Kohna, te svečani koncert pjevačkog zbora Leona Wolfensohna „pojačanog“ članovima *Podravca*. Saznajemo i kako su svečanosti prisustvovali gradonačelnik dr. Vladimir Malančec, podnačelnik dr. Branko Schwarz, te *predsjednici i ostali funkcionari svih jevrejskih kulturnih društava*. Ove novine spominju kako je projekt za unutarnju i vanjsku obnovu izradio Löwy, a ing. Ravnikara ne spominju. Opisuju kako je hram renoviran: *s fasade je skinut sav nepotreban balast „ukrasnih“ ruža, vijenaca, limenih kupola, i drugih detalja, pa su postignute lijepe i mirne plohe. Iz unutrašnjosti je također izbačeno zastarjelo patroniranje, mramoriranje, zvjezdice i drugi slični detalji, a sav prijatni utisak postignut je finim nijansiranjem triju boja: tamnomodne, sive i srebrne. Velika je šteta što i okolina hrama nije uređenija jer se u sadanjem svom milieu ova lijepa reprezentativna građevina nekako gubi.*¹⁵⁷

Löwy je, kako i novine navode, uklonio s pročelja „nepotrebne ukrase“ tipične za gradnju u razdoblju historicizma, te kaligrafski natpis čije se mjesto na fasadi danas jedva razabire. Pročelja sinagoge ostala su gotovo bez ukrasa. (Slika 40.) Pošto nam izgled unutrašnjosti iz ranijeg razdoblja nije poznat, teško je opisati vrstu Löwyjevih zahvata i preinaka. Postoji tek

¹⁵⁵ Usp.*** *Svečano posvećenje obnovljenog židovskog hrama*, Koprivnički Hrvat, glasilo Koprivnice i okolice, br. 38, 1930.

¹⁵⁶ Usp. *** *Posveta obnovljenog židovskog hrama*, Koprivnički Hrvat, glasilo Koprivnice i okolice, br. 40, 1930.

¹⁵⁷ Usp. *** *Posveta obnovljenog izraelitičkog hrama*, Podravske novine, br. 31, 1930.

razglednica s prikazom unutrašnjosti i pogledom prema aron hakodešu iz vremena nakon Löwyjeve restauracije. (Slika 41.) Gabariti samog objekta su ostali nepromijenjeni, a unutrašnjost je očito samo dekorativno izmijenjena, uz sumnju na preinake ulaznog dijela. Na razglednici koja prikazuje unutrašnjost s pogledom prema aron hakodešu vidimo dva reda klupa za sjedenje, obrise galerije sa zadnjim parovima stupova, lustere, te sam aron hakodeš ispred kojeg se nalazi bima. Izgled prati projekt Popovića i Heina.

OBREDNI PREDMETI

U sinagogi su do Drugog svjetskog rata postojali obredni predmeti koje je zajednica pred sam rat sakrila navodno je zakopavši ispod drveta. Oni se danas nalaze u sklopu zbirke Judaica u Muzeju grada Koprivnice, a dokumentirani su u Jeruzalemski „Indeks židovske umjetnosti.“¹⁵⁸ Radi se o 14 predmeta a cijela kolekcija popisana je u katalogu izložbe Židovi u Koprivnici. To su srebrni ili posrebreni predmeti nepoznatih umjetnika. Zbirka se sastoji od škrabice za milodare, jada, para rimonima, četiri različita para svijećnjaka za šabat, svijećnjak za hanuku, dva velika pehara za kiduš, dva ukrasna stalka, kutijice u obliku jajeta, te ploča triptiha s bime bez okvira.¹⁵⁹

ORGULJE

U sinagogi su postojale orgulje na galeriji uz jugozapadni zid. Nije poznato koje godine su postavljene, niti kako su izgledale.¹⁶⁰ Iako je u židovskoj religiji od rušenja Hrama u Jeruzalemu 70. godine bilo zabranjeno muziciranje (i još uvijek je kod ortodoksnih Židova), u 19. stoljeću reformirani aškenaski Židovi ponovno uvode glazbu u obrede. Poznato je kako je nadkantor Leon Wolfensohn organizirao brojne koncerte sakralne i svjetovne glazbe u sinagogi.¹⁶¹ O tome nam svjedoči jedan bogati, cjelovečernji program koncerta održanog u

¹⁵⁸ Usp. Katalog izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, 2005: 5

¹⁵⁹ Isti, 78- 81

¹⁶⁰ Autor Švarc sjeća se kako su se orgulje nalazile na galeriji. (Usp. Švarc, 2009: 208)

¹⁶¹ Notni zapisi nisu sačuvani, obitelj je stradala u Drugom svjetskom ratu, a imovina oduzeta. Preživjele kćeri Silvija i Erna koje su u predratno doba zasigurno sudjelovale u svečanostima danas nažalost više nisu žive.

sinagogi 5. 7. 1936. godine. (Slika 42.) Iz njega možemo iščitati da su se izvodile klasične i židovske skladbe. Uz vokalne izvedbe kantora Wolfensohna, nadkantora Meisela i zbora kantora (!) gostovali su za potrebe izvedbe dueta altistica gospođa Valentić, te bariton gospodin Lalić za izvođenje židovskih skladbi s tenorom kantorom Wolfensohnom. Na tom koncertu sudjelovao je i mješoviti zbor kao pratnja solistima i u samostalnoj izvedbi. Također, zabilježeno je da je na orguljama skladbe izvodio maestro Franjo Dugan.¹⁶² Danas se mehanizam orgulja nalazi u franjevačkoj crkvi u Koprivnici. Franjevački samostan je 1942. godine kupio orgulje iz sinagoge i dao ih smjestiti u ormar starih crkvenih orgulja.¹⁶³ Autor Paškal Cvekan navodi detalje tih orgulja: „Te, današnje samostanske orgulje su djelo: Braće Rieger iz Jägendorfa u Šleziji, 575 su njihovo djelo i imaju 6 registara. Pneumtske su s jednim manualom i pedalom, a dispozitiv je slijedeći: Subbas 16', Principal 8', Burdon 8', Salicional 8', Oktava 4', Mixtur 2 fach. Smještene su u vrlo lijepi i veliki ormar, pa u prospektu imaju četiri niza svirala u gornjem dijelu ormara. Sviraonik je ispred ormara, a mijeh na električni pogon.“¹⁶⁴

RAZDOBLJE NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

U jeku Drugog svjetskog rata židovska zajednica je 1941. godine u Koprivnici bila masovno proganjana. Većina Židova je odvezena u logore. Njihova privatna imovina bila je zaplijenjena i rasprodana, što je bio i slučaj s orguljama iz sinagoge koje su prodane franjevcima 1942. godine. Sinagoga srećom nije bila srušena, već je odmah dobila svoju prenamjenu. Iz *Vlastovnice* se može iščitati podatak da je 1943. godine molbom Ministarstva Državne Riznice, ureda za podržavljeni imetak u Zagrebu *uknjižuje pravo vlasništva na nekretninu za korist Nezavisne Države Hrvatske*.¹⁶⁵ Nadalje, vlasništvo nad nekretninom se vraća 1947. godine *Izraelitičkoj bogoštovnoj općini*, koju ista 1954. godine kupoprodajnim ugovorom prodaje, kao i sve ostale nekretnine, te one postaju općenarodna imovina kojom

Koncertni programi i fotografije sinagoge nalaze se u obiteljskoj zbirci Švarc, s kojima suradnja nažalost nije realizirana iz njihovih osobnih razloga.

¹⁶² Usp. Švarc, 2009: 206 (program koncerta); Tamara Jurkić Sviben također navodi Dugana kao orguljaša u koprivničkoj sinagogi.

¹⁶³ Usp. Cvekan, 1989: 96

¹⁶⁴ Isti, 97

¹⁶⁵ Dokument se čuva u zbirci isprava Općinskog suda u Koprivnici pod brojem Z-710/43

upravlja *Narodni odbor gradske općine Koprivnica*.¹⁶⁶ Iduće godine u nju se smješta pogon modnog tekstilnog poduzeća „*Krojačko poduzeće*“, kasnije poznatog kao „*Pomka*“.¹⁶⁷ Za potrebe industrijskog postrojenja došlo je do preinaka prostora. Podnice galerije su spojene, te je galerija tvorila zaseban kat na koji se ulazilo stubištem smještenim s lijeve strane. Cijela unutrašnjost je nanovo obojana, te su uvedene razne instalacije za potrebe postrojenja. Na istočni zid montirane su protupožarne stube do nekadašnjeg prozora na galeriji. Bočni ulazi su zazidani te se u prostor ulazilo isključivo kroz glavni ulaz, a dodatna dvojna vrata su bila izbijena na sjevernom zidu. Nakon preseljenja „*Pomke*“ u veće industrijske hale u 1980-im godinama, prostor je korišten kao trgovina, te je kasnije zatvoren. (Slika 43.)

Od prvotne sinagoge ostali su sačuvani originalni stupovi koji su željezni u prizemlju, a drveni na galeriji. (Slike 44., 45., 46., 47.) Od izvornog oslika i boje ostalo je malo, većinom fragmenti. Izvorno desno kružno stepenište za galeriju nije uopće sačuvano, a od lijevog ostao je temelj i dio zida na koji je kasnije montirano drveno stubište s ulazom iz predsoblja. Nije poznato gdje je nestala glavina interijera, veći komadi poput aron hakodeša, lusteri, klupa i slično.

SINAGOGA U 21. STOLJEĆU

Ministarstvo kulture u lipnju 2005. godine angažira *Upravu za zaštitu kulturne baštine Konzervatorskog odjela u Zagrebu* da izvrši sondiranja na sinagogi. Iz *Izvešća o konzervatorsko-restauratorskim istraživačkim radovima u interijeru i na pročeljima sinagoge u Koprivnici*¹⁶⁸ vidljiva je fotografska i pisana dokumentacija koja se sastoji od opisa sondi, položaja sondi upisanih na tlocrt, presjeka objekta te nacrti pročelja zgrade. U elaboratu se također nalazi interpretacija konzervatora- restauratora, gospodina Vjekoslava Varšića, koja uključuje opis po slojevima i rekonstrukciju faza nanosa, te revalorizaciju i moguću dataciju slojeva. Elaborat završava ton kartom oslika- naliča.

Istraživanja su pokrenuta u svrhu prikaza zatečenog stanja, upotpunjavanja postojeće dokumentacije povijesne građe o objektu, te prijedloga rekonstrukcije izgleda cijelog objekta.

¹⁶⁶ Dokument se čuva u zbirci isprava Općinskog suda u Koprivnici pod brojem Z-326/54

¹⁶⁷ Usp. Feletar, Friščić, Krušelj, Mršić, 1995: 212- 215

¹⁶⁸ Elaborat dobiven u Ministarstvu kulture, Upravi za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorskog odjela u Zagrebu. Zahvaljujem se gospođi Martini Strugar na suradnji i uvidu u dokumentaciju.

(Slika 48.) Radovi su obuhvatili sondiranja u interijeru, i to sedam sonde u prizemlju i tri sonde na katu koje su obuhvatile sve karakteristične pozicije za istraživanje, te trinaest sonde na pročeljima, i to tri na istočnom, dvije na zapadnom, i osam na južnom pročelju.¹⁶⁹ Najstariji sačuvani nalazi prvobitne vapneno pješčane žbuke i oslika pronađeni su u prizemlju interijera sinagoge, dok su na glavnom pročelju pronađeni najstariji nalazi žbuke eksterijera. (slika 49., 50.) Sondiranja vršena na zidnim ploham eksterijera potvrđuju tri sloja: najstariji, prvobitni nanos vapneno pješčane „terabonna“ žbuke te prvi sloj oslika koji je monokroman („svjetlo crveni- ružičasto okerasti“), slijedi vapneno preslik debljeg nanosa crvene boje, te zadnji, u dva sloja nanosen „hirofa“ tip rustikalne žbuke.¹⁷⁰ Na kapitelima i tijelu betonskih stupova glavnog portika izostaje srednji sloj, dok su na bazi i postamentu sva tri sloja kao i na fasadi, a zanimljiv je detalj najstarijeg sloja- imitacija štokanog kamenog sokla. Poligonalni polustubovi na glavnom pročelju tretirani su kao i ostatak fasade, te su pronađena ista tri sloja.¹⁷¹ Pretpostavlja se kako je zadnjem sloju žbuke na fasadi prethodio polikromni oslik izrađen secco tehnikom. Pronađen je u dijelovima jer je velikom većinom apsorbiran u zadnji, najmlađi sloj žbuke Slavka Löwyja.¹⁷²

Rezultati sondiranja interijera pokazuju više pronađenih slojeva koji su različitih boja, tekstura i debljina nanosa. (Slika 51.) Spominju se i oker, crvena, ružičasta, siva, srebrna i plava boja. Najstariji oslik je ružičasto- oker boje bez oslika ili ornamenata te je bojom usklađen s oslikom fasade iz tog vremena. Stupovi u prizemlju načinjeni su od lijevanog željeza, „gusa“, te su kompletno s bazama i kapitelima bili obojani u crnu boju, dok se tragovi zlatne tinkture nalaze u florealnim poljima kapitela. Na galeriji se nalaze drveni stupovi koji su u najstarijoj fazi bili prirodni, bez boje, tako da su na njima pronađeni slojevi boje kasnijeg razdoblja. Autor navodi kako se preko ovih najranijih oslika interijera nalazi čitav niz

¹⁶⁹ Usp. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, elaborat.

¹⁷⁰ Usp. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, elaborat.

¹⁷¹ Isti

¹⁷² Isti; autor navodi modernizaciju Slavka Löwyja 1937. godine kao zadnji sloj koji se iščitava na fasadi, te ga uspoređuje s prvobitnim historicističkim rješenjem fasade pročelja, bez spomena srednjeg sloja, kojeg nalazim u opisu sonde. Obzirom na povijesni pregled arhitekture sinagoge u elaboratu, autor je vjerojatno prilagodio svoj zaključak prema dostupnim informacijama: gradnja sinagoge 1875./1876. uz najstariji sloj, te adaptacija Slavka Löwyja 1937. godine uz drugi i posljednji sloj, očito bez informacija o još jednoj adaptaciji na koji ga je upućivao srednji sloj žbuke pronađen na fasadi. Također, pronađene su i građevinske preinake u dimenzijama i formi na dvije trećine istočnog, zapadnog i sjevernog zida. On ih pripisuje zadnjoj fazi modernizacije, dok drugi izvori upućuju na adaptaciju prije Löwyjeve u kojoj je sinagoga proširena prema sjeveru za 72 metra kvadratna.

različitih monokromnih i polikromnih oslika debljeg i tanjeg sloja boje, koji su nanjeni na prethodne oslike.¹⁷³

Danas su golim okom vidljivi otkriveni neki slojevi (ljušte se) pošto je unutrašnjost u dosta lošem stanju. Tako se mogu zamijetiti ostaci plave boje i dio geometrijskog plavo- sivog uzorka na sjevernom zidu, te florealni oslik kojeg nalazimo preko spomenutog sivo-plavog uzorka na sjevernom zidu i preko naknadno sagrađenog dimnjaka, što pomaže u izradi kronologije: florealni oslik nastao je sredinom 1950-ih kada se prostor sinagoge uredio za potrebe „Krojačkog poduzeća.“ Njega prekriva deblji sloj boje koji je u dosta lošem stanju. (slika 52., 53.)

Na temelju *Rješenja* od siječnja 2006. godine sinagoga se stavlja pod preventivnu zaštitu.¹⁷⁴ U svibnju iste godine izdano je *Rješenje* za obnovu stolarije i ulične ograde.¹⁷⁵ Krajem 2011. godine obavljani su radovi na obnovi ulaznog stepeništa¹⁷⁶, a iduće godine započeta je građevinska sanacija (odvodnja oborinskih voda i uređenje dijela okoliša).¹⁷⁷ (Slika 54.) Krajem 2013. godine donesen je zaključak o sanaciji dijela pročelja, odnosno ulaznog portala.¹⁷⁸

U studenom 2013. godine Rješenjem Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturne baštine proglašeno je da sinagoga ima svojstva kulturnog dobra.¹⁷⁹ (Slike 55., 56., 57.)

Danas se prostor sinagoge potpuno neprimjereno koristi. Obzirom na loše stanje unutrašnjosti (oštećenja na zidovima, galerijama, razbijeni prozori, raskopan pod, itd.) smatram da nije

¹⁷³ Isti; autor i u interijeru sinagoge razlikuje samo dvije faze izgleda prije Drugog svjetskog rata, te su brojni slojevi „podijeljeni“ u dvije faze. U zadnjoj fazi on navodi „polikroman oslik crveno-sivo-plavo-oker boje“. Drugu fazu smatra fazom izgleda Slavka Löwyja. Obzirom na to da se iz novinskih izvora iz 1930. godine može iščitati opis interijera nakon adaptacije Slavka Löwyja koji je naveden kao skladan u tri boje (plava, siva i srebrna), a raniji sloj u oker boji, smatram da je zbog nedostatka informacija o drugim adaptacijama autor elaborata pogrešno interpretirao pronađene slojeve.

¹⁷⁴ Usp. Općinski sud u Koprivnici, Izvadak iz zemljišne knjige, povijesni prikaz, točka 2.1, dokument Z-318/2006

¹⁷⁵ Usp. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, Rješenje 532-04-05/19-06-2

¹⁷⁶ Izvještaj dobiven u Ministarstvu kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, elaborat.

¹⁷⁷ Isti

¹⁷⁸ Usp. *Glasnik grada Koprivnice* 4/09., 1/12. i 1/13.

¹⁷⁹ Usp. Općinski sud u Koprivnici, Izvadak iz zemljišne knjige, povijesni prikaz, točka 2.1, dokument Z-8398/2013

prikladno postavljati izložbe u sinagogi sve dok se prostor ne sanira, jer ipak postoji i opasnost za posjetitelje (oštećenja zidova, galerije i plafona). Bez obzira na spomenuto, u studenom 2012. godine u sinagogi je održana izložba Stipana Tadića pod nazivom „Stipan Tadić, slike“¹⁸⁰. (Slika 58.) Nakon toga u sinagogi je u listopadu 2013. godine održan cjelovečernji performans pod nazivom „Za početak“ umjetnika Amele Frankl i Pavla Mašića.¹⁸¹ (Slika 59.) Ove godine u srpnju održana je izložba Gordane Špoljar Andrašić pod nazivom „Memorabilijar III / horror vacui“¹⁸². (Slika 60.) U listopadu je u sinagogi postavljena instalacija Vlaste Delimar u sklopu multimedijalnog projekta pod nazivom „Triptih“.¹⁸³ Za zamjeriti je što iza tih izložbi u sinagogi ostaje nered i mnoštvo zabijenih nosača (razni čavli, lanci) u ionako oštećene zidove.

U *Podravskom listu* od 20. listopada 2014. godine objavljen je plan preuređenja sinagoge u koncertnu dvoranu za potrebe glazbene škole. U članku stoji kako je *modelom JPP-a predviđena i dogradnja Umjetničke škole Fortunat Pintarić u Svilarskoj ulici. U sklopu tog zahvata temeljito će se obnoviti zgrada sinagoge, inače zaštićene građevine, koja će postati najmodernija i najopremljenija koncertna dvorana u ovom dijelu Hrvatske. Građevinski zahvat trebao bi koštati 14 milijuna, a oprema oko 3 milijuna kuna.* Navodi se kako bi radovi trebali započeti iduće godine a troškove bi podijelili država (55%) i ostatak iz gradskog proračuna.¹⁸⁴

¹⁸⁰ <http://www.muzej-koprivnica.hr/stipan-tadic-slike/>

¹⁸¹ <http://koprivnica.hr/novosti/performas-za-pocetak/>

¹⁸² <http://koprivnica.hr/novosti/otvorena-izlozba-gordane-spoljar-andrasic/#prettyPhoto>

¹⁸³ <http://www.muzej-koprivnica.hr/vlasta-delimar-triptih/#more-4334>

¹⁸⁴ Podravski list, 20. listopada 2014., str. 5.

ZAKLJUČAK

Sinagoga u Koprivnici važan je kulturni spomenik. Podsjeća na nekad značajnu i utjecajnu židovsku zajednicu, bez koje Koprivnica kao grad u rastu i razvitku zasigurno danas ne bi bila ista.

Stilsko rješenje sinagoge tipično je za arhitekturu druge polovice 19. stoljeća kada se općenito gradi u stilu historicizma, a bira se neomaurski stil, s ciljem isticanja podrijetla Židova. Arhitekt i najraniji izgled sinagoge iz 1860-ih godina nažalost nisu poznati. Točna godina gradnje također nije poznata. Prvi spomeni nekih planova za buduće radnje na sinagogi zabilježeni su tek u 1870-im godinama a naslućuju se tri bitne adaptacije: prva oko 1874. godine nakon požara u Koprivnici za koju je tražen kredit za ciglu, druga u 1890-im godinama s nadogradnjom i povećanjem prostora, vjerojatno prema projektima arhitekata Popovića i Heina, te adaptacija iz 1930. godine arhitekta Slavka Löwyja. Iza Drugog svjetskog rata sinagoga gubi svoju izvornu funkciju i kao objekt u vlasništvu Grada Koprivnice biva značajno izmijenjen (moguće u više navrata) za potrebe tvorničkog postrojenja.

Obzirom na nedostupnost arhivske građe za potpuno istraživanje smjernica dobivenih iz drugih izvora (poput katastarskih izmjera, izvotka iz gruntnice) ova kronologija temeljena je upravo na pomanjkanju informacija kao što su primjerice dokumenti koji izričito potvrđuju gradnju sinagoge određene godine, njezino rušenje, ili adaptacije.

Danas je sinagoga kulturni spomenik u iščekivanju još jedne adaptacije. Nakon popravaka prostor sinagoge bio bi dostojna kulturna točka Koprivnice, bilo za održavanje izložbi ili koncerata obližnje Umjetničke škole Fortunat Pintarić (glazbene škole), čija bi akustičnost svakako doprinijela svečanom koncertnom ugođaju.

Slika 1.: Službeni pečat Izraelitičke bogoštove občine u Koprivnici

Slika 2. Sinagoga u Pakracu

Slika 3.: Donjogradska sinagoga u Osijeku

Slika 4.: Sinagoga u Slavonskom Brodu

Slika 5.: Sinagoga u Rijeci

Slika 6.: Sinagoga u Vukovaru

Slika 7.: Sinagoga u Zagrebu

Slika 8.: Sinagoga u Križevcima

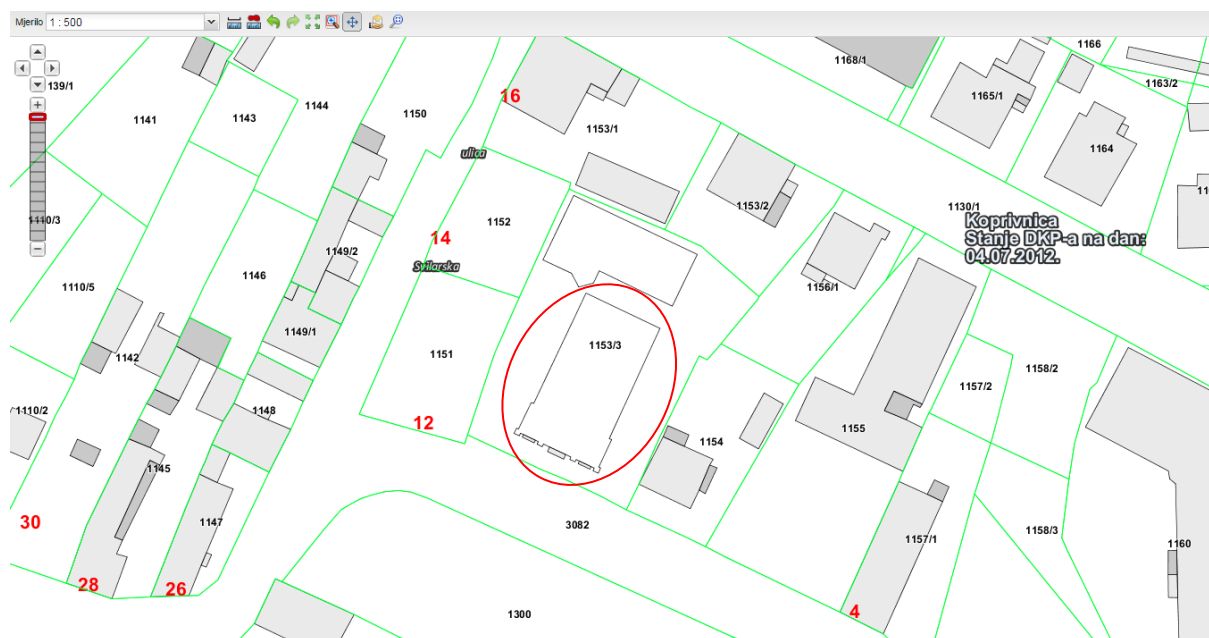
Slika 9.: Plan Koprivnice iz 1850. godine (detalj)

Slika 10.: Katastarska izmjera Koprivnice iz 1860. godine (detalj)

Slika 11.: Plan Koprivnice iz 1869. godine (detalj)

Slika 12.: Sinagoga danas

Slika 13.:

Wilhem Stiassny:

„Projekt für den Bau einer Synagoge in der Stadt Koprivnitz in Croatien; Grundriss des Erdgeschosses“

Wien am 22. September 1867.

Projekt za izgradnju sinagoge u gradu Koprivnici u Hrvatskoj; Tlocrt Prizemlja

Beč, 22. studenog 1867.

Slika 14.: Wilhem Stiassny:

„Grundriss des ersten Stockwerkes“, Wien, 22. Nov. 1867.

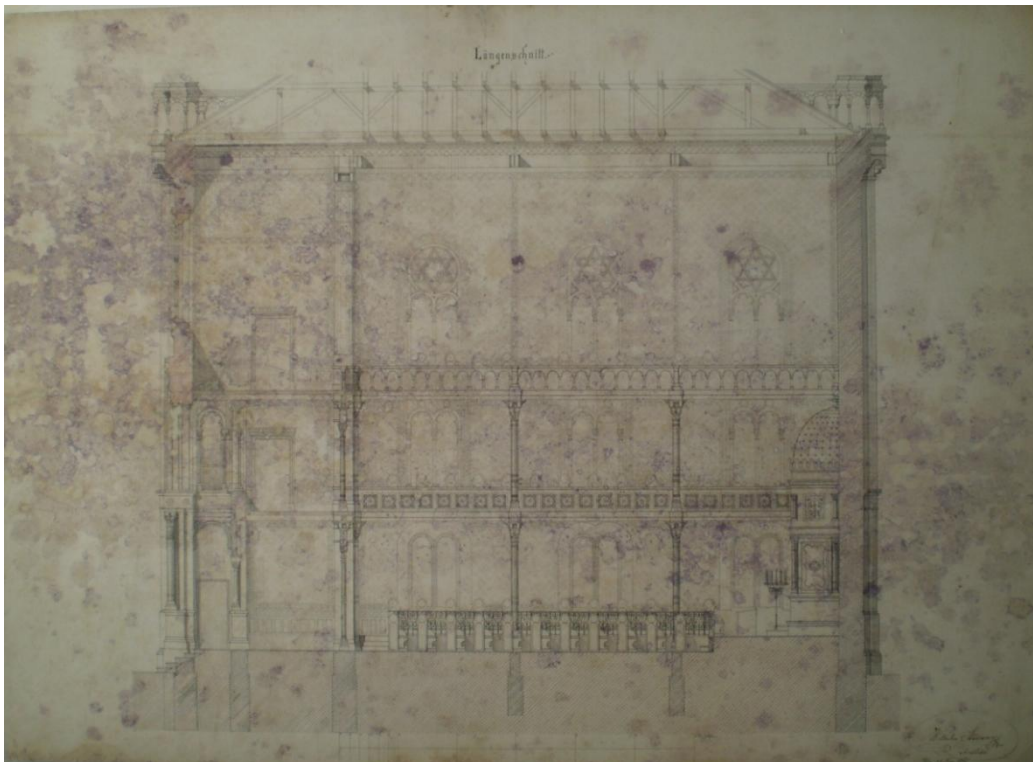
Tlocrt prvog kata, Beč, 22. studenog 1867.

Slika 15.: Wilhem Stiassny:

„Grundriss des zweiten Stockwerkes“, Wien, 22. Nov. 1867.

Tlocrt drugog kata, Beč, 22. studenog 1867.

Slika 16.: Wilhem Stiassny: „Längenschnitt“, Wien, 22. Nov. 1867.; Uzdužni presjek, Beč, 22. studenog 1867.

Slika 17.: Wilhem Stiassny: „Querschnitt“,
Wien, 22. Nov. 1867.

Poprečni presjek, Beč, 22. studenog 1867.

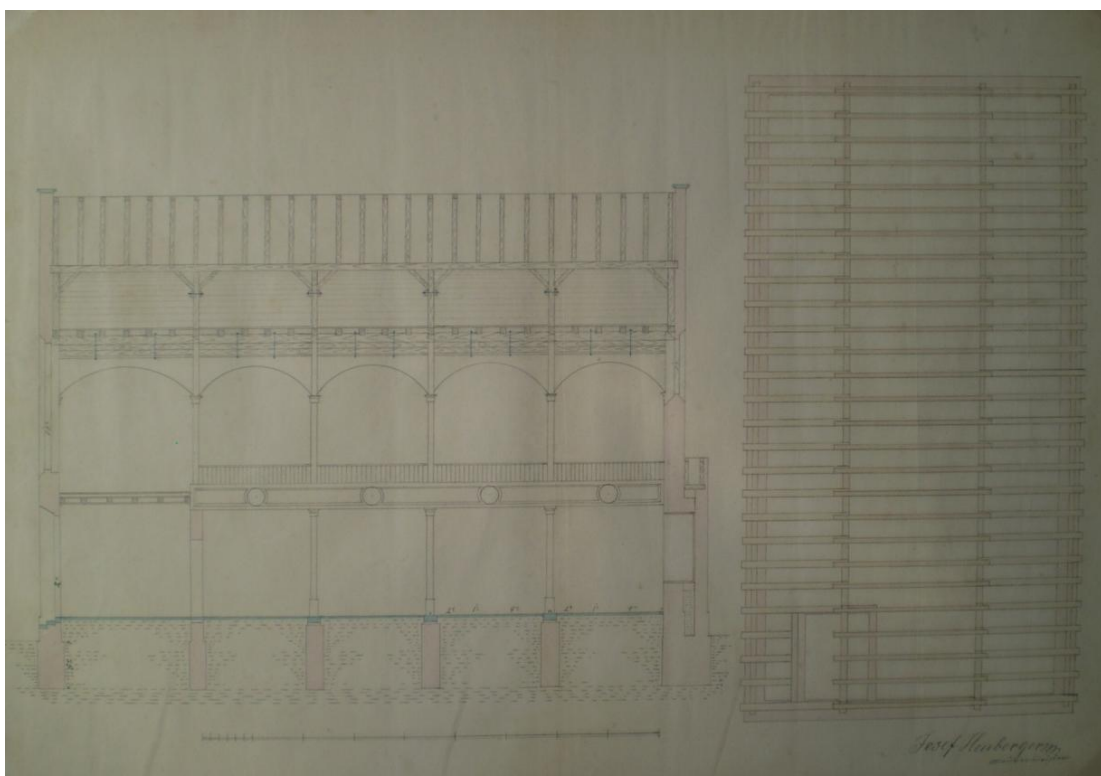

Slika 18.: Wilhem Stiassny: „Hauptansicht“,
Wien, 22. Nov. 1867.

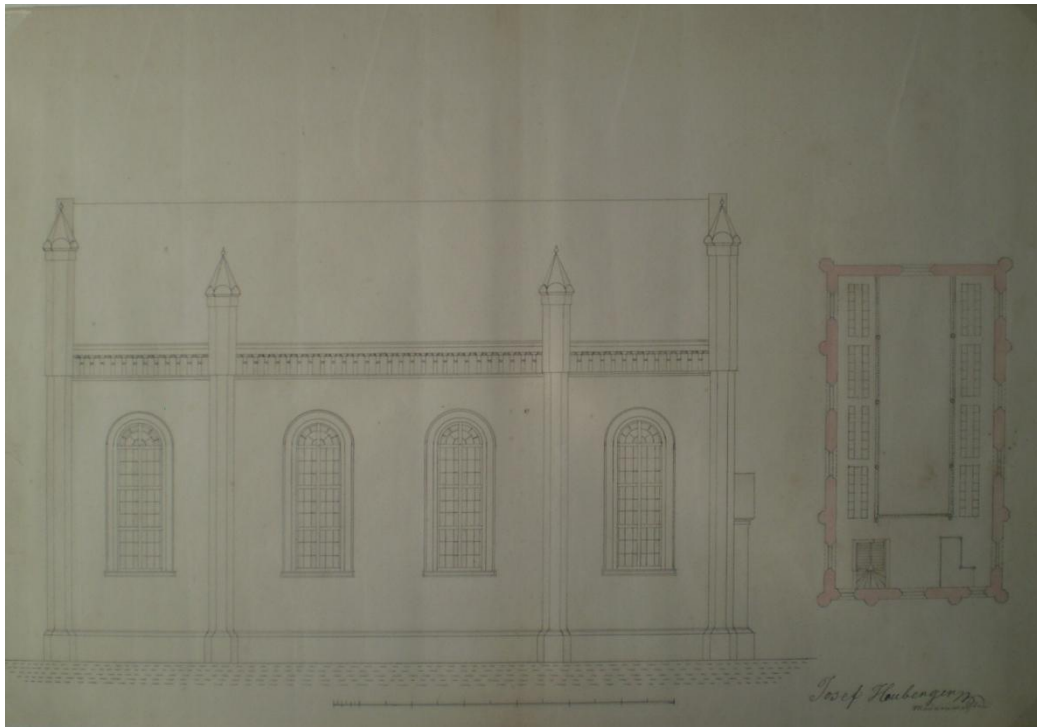
Glavno pročelje, Beč, 22. studenog 1867.

Slika 19.: Josef Heuberger: Poprečni presjek, glavno pročelje, tlocrt prizemlja; bez datacije

Slika 20.: Josef Heuberger: Uzdužni presjek, plan podnice krovništa, bez datacije

Slika 21.: Josef Heuberger: Zapadno pročelje, tlocrt galerije, bez datacije

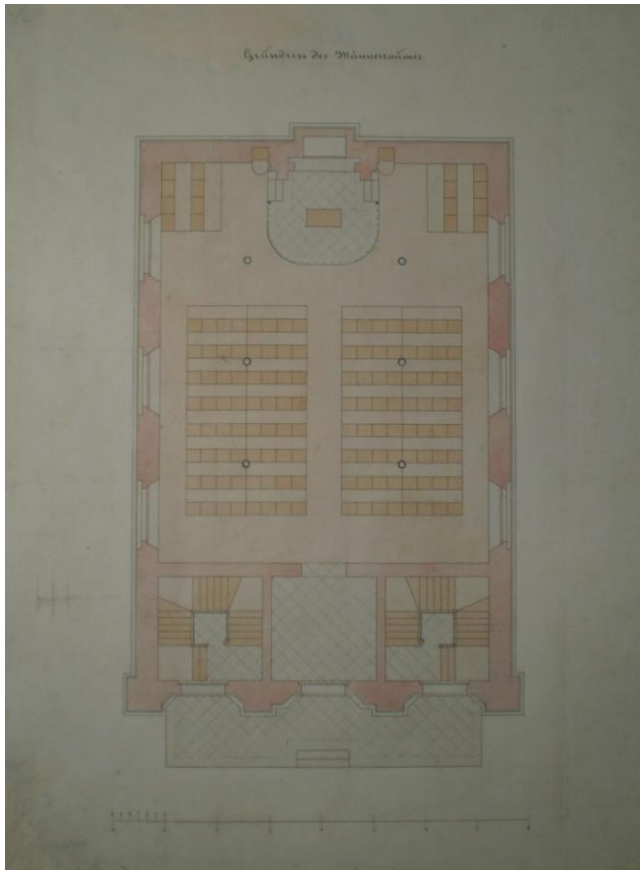
Slika 22.: Nepoznati arhitekt:
Glavno pročelje, bez datacije

Slika 23.: Nepoznati arhitekt: „Längenschnitt“; uzdužni presjek, bez datacije

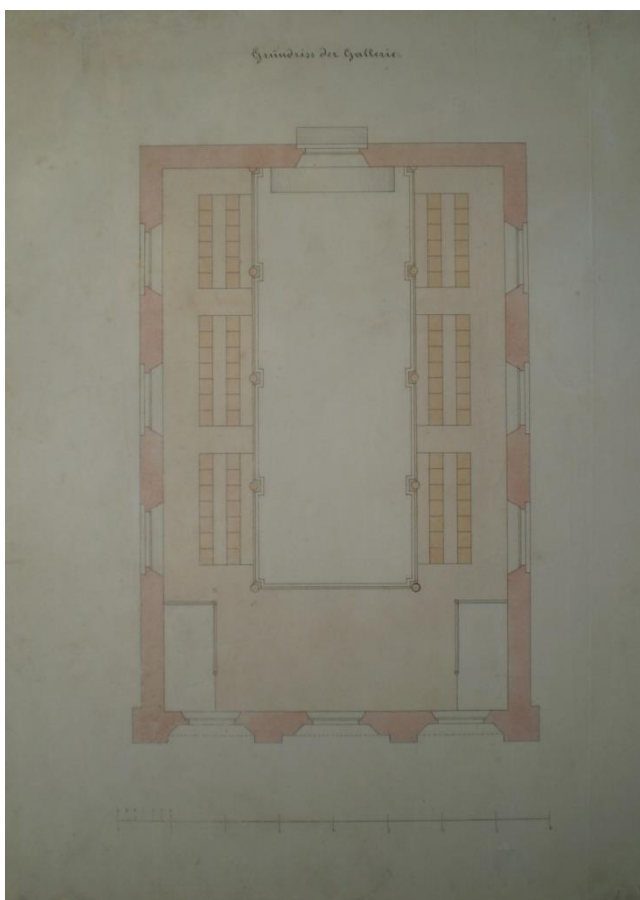

Slika 24.: Nepoznati arhitekt: „Querprofil“, olovkom naknadno upisano Reš Josip. Poprečni presjek, bez datacije.

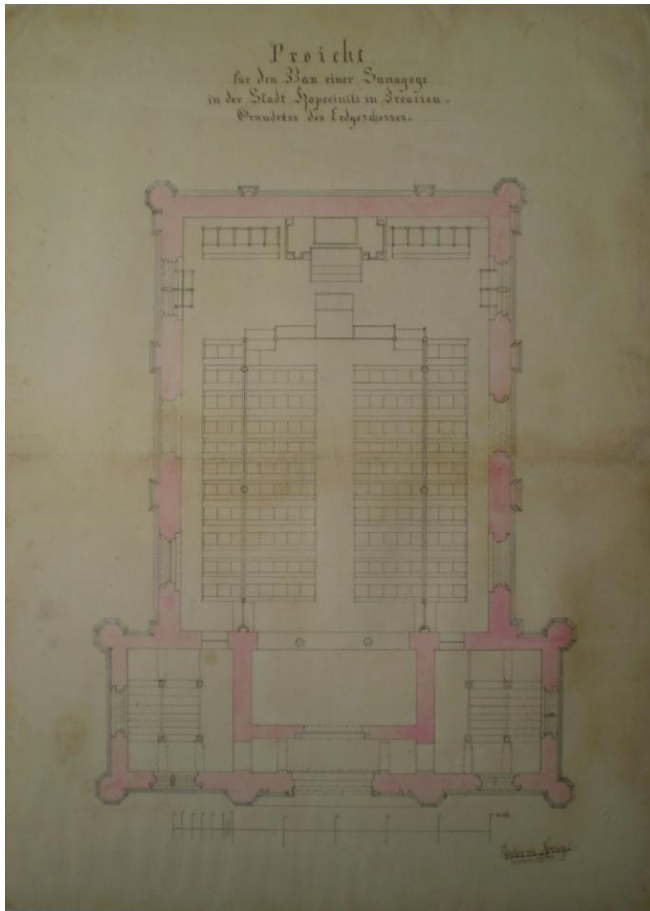
Slika 25.: Nepoznati arhitekt: „Grundriss der Männerraumes“

Tloct prizemlja, bez datacije

Slika 26.: Nepoznati arhitekt: „Grundriss der Gallerie“,

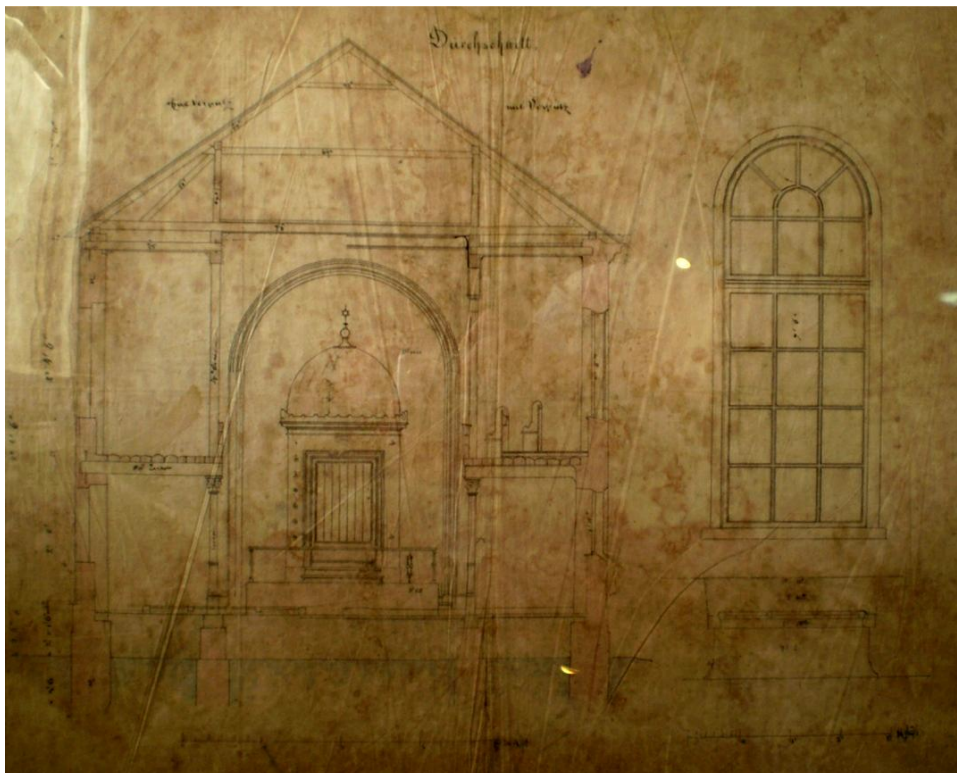
Tloct galerije, bez datacije

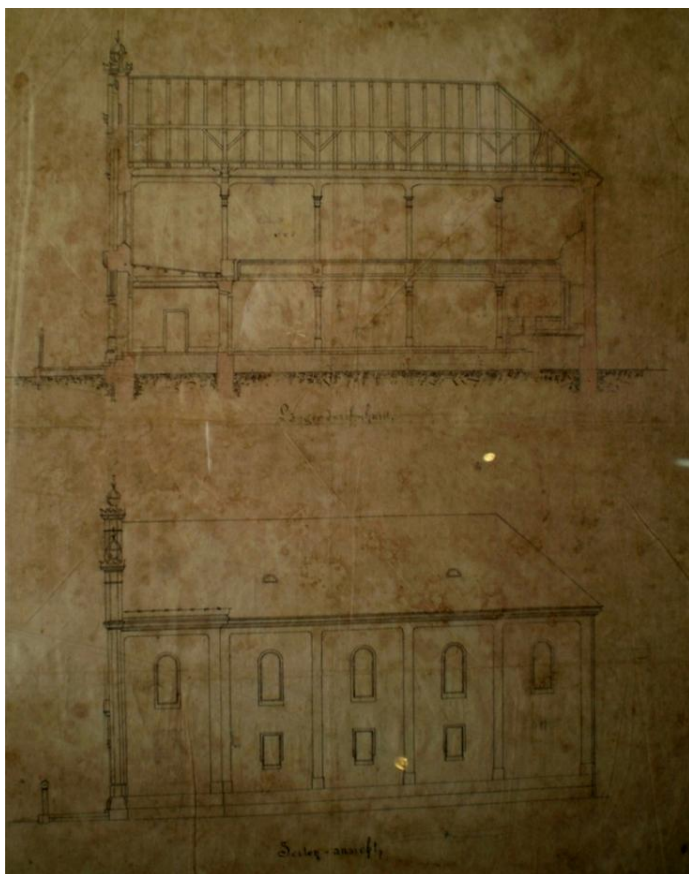
Slika 27.: Vladimir Gjurin:

„Projekt für den Bau einer Synagoge in der Stadt Koprinitz in Croatien; Grundriss des Erdgeschosses“, 1893.

Projekt za izgradnju sinagoge u gradu Koprivnici u Hrvatskoj, tlocrt prizemlja, 1893.

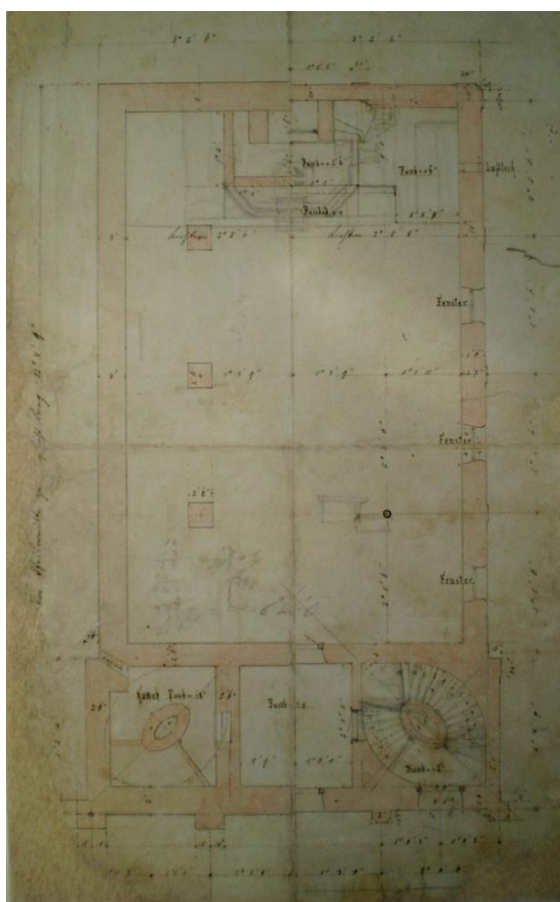
Slika 28.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): „Durchschnitt“; poprečni presjek, bez datacije

Slika 29.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): „Längedurchschnitt, Seitenansicht“

Uzdužni presjek, bočni prikaz

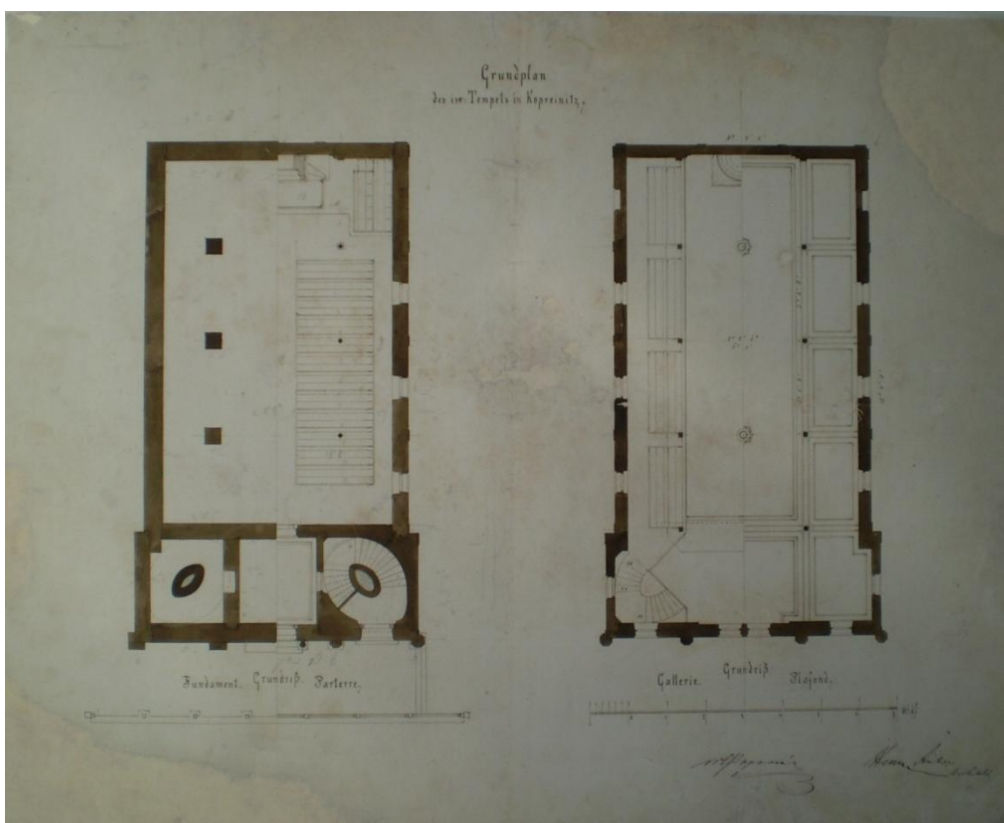
Bez datacije

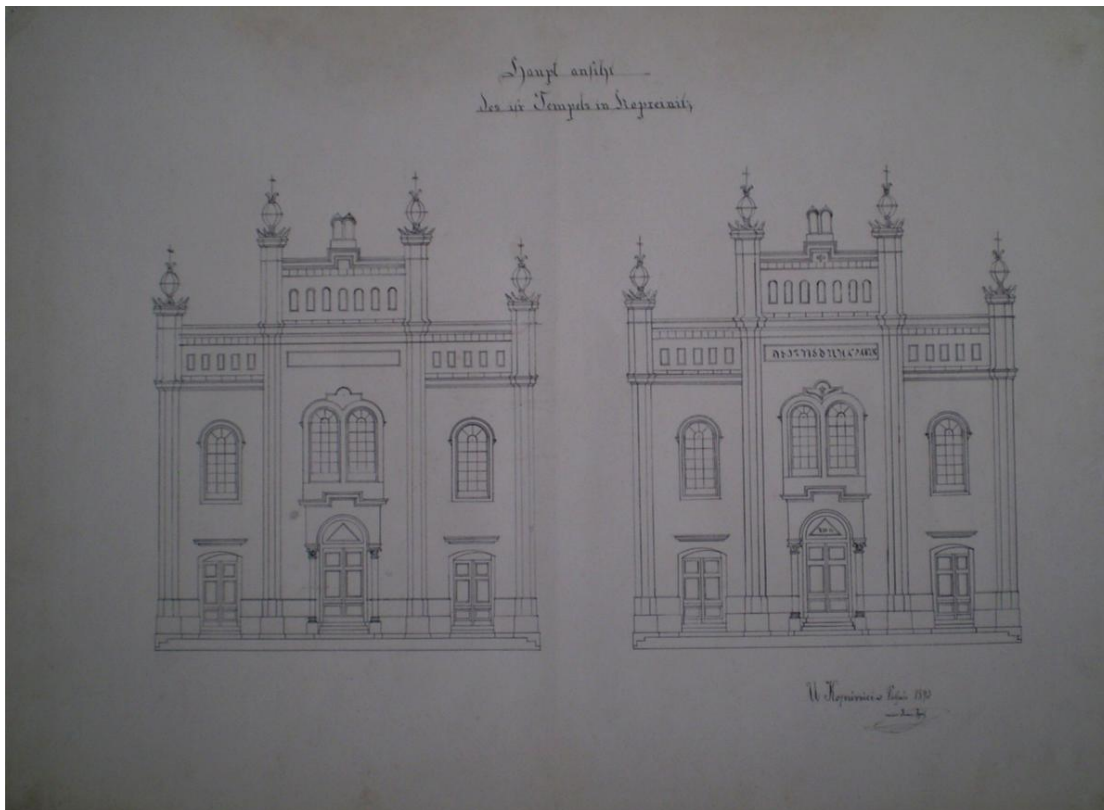
Slika 30.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): tlocrt, bez datacije

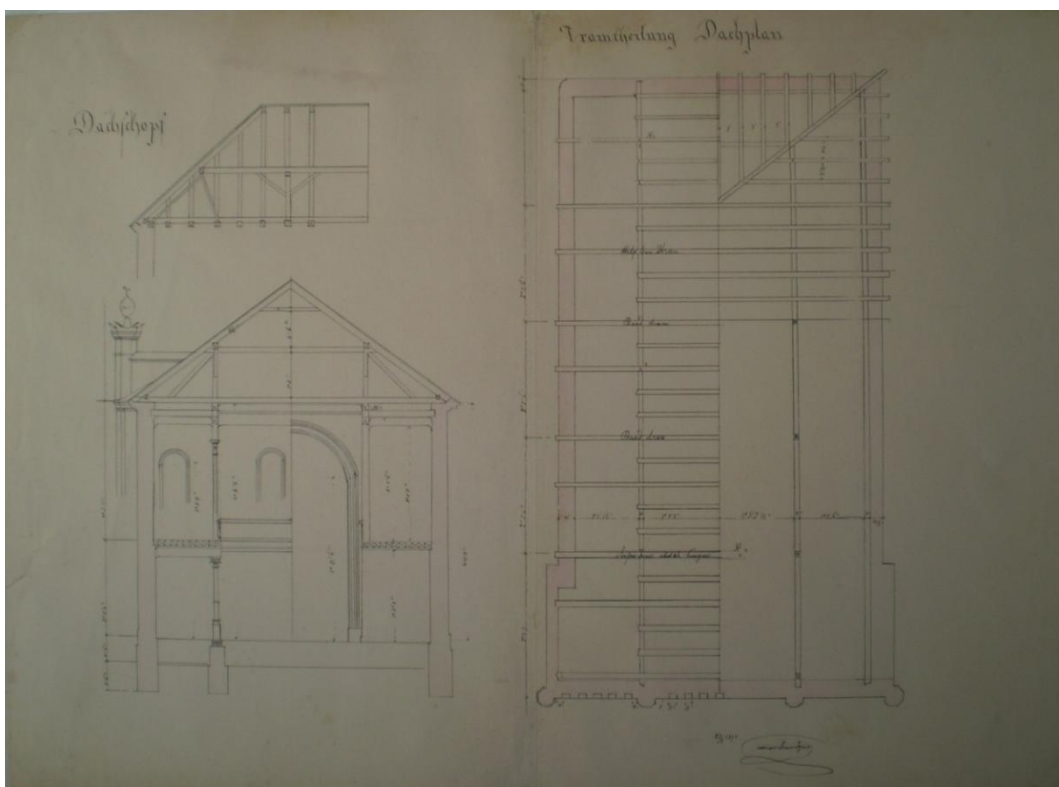
Slika 31.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): glavno pročelje, bez datacije

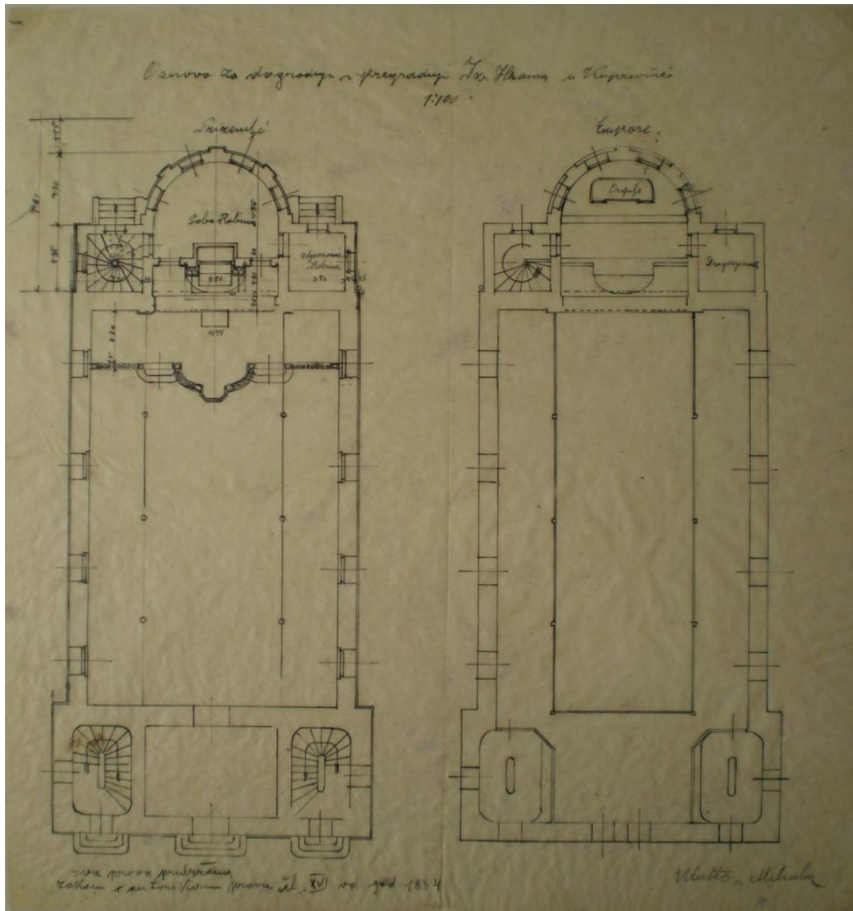
Slika 32.: (?) Popović, Hein Anton: „Grundplan des isr. Tempel in Koprivnitz“; tlocrti izraelitskog hrama u Koprivnici, bez datacije

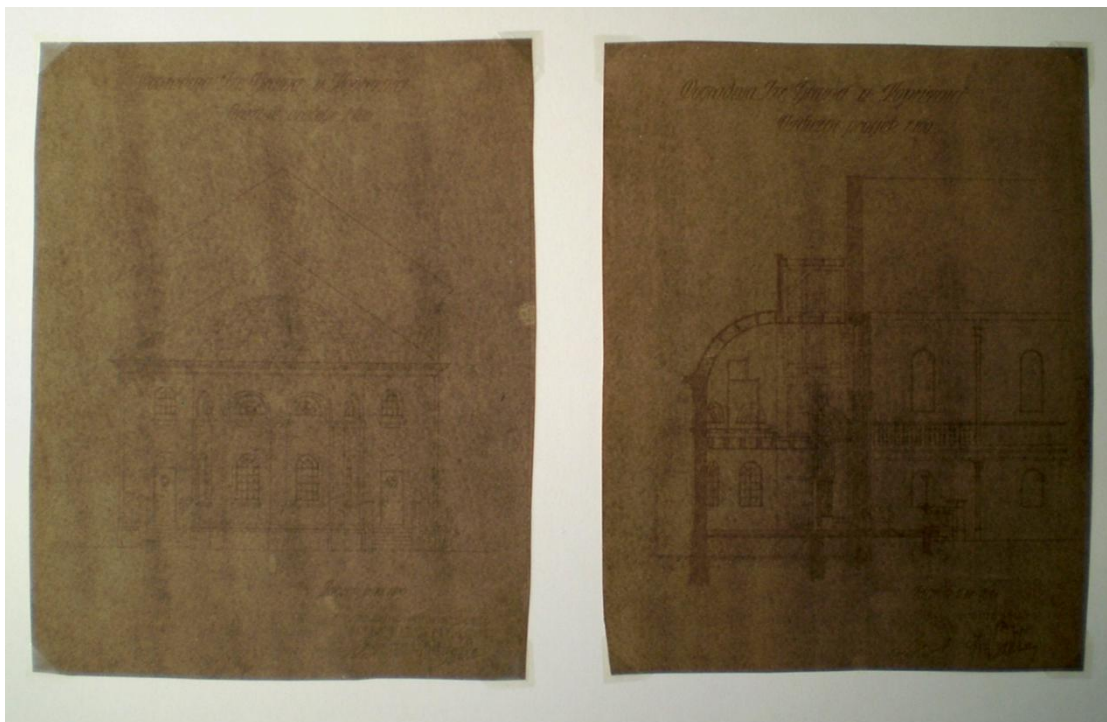
Slika 35.: Ivan Igrić :“ Haupt ansicht des isrl. Tempels in Koprivnitz“; Glavno pročelje izraelitičkog hrama u Koprivnici. U Koprivnici, 3. Veljače 1893.

Slika 36.: Ivan Igrić: „Dachkopf, Tramtherlung Dachplan“ 25/3 1893; Presjek i plan krovišta, 25. ožujka 1893.

Slika 37.: Wutte Mikula (?): "Osnova za dogradnju i pregradnju Izr. Hrama u Koprivnici", bez datacije

Slika 38.: Wutte Mikula (?): Dogradnja Izr. Hrama u Koprivnici, 6.VII 1919.

Slika 39.:

Sinagoga, izgled iz 1914. godine

Slika 40.: Restauracija sinagoge 1930. godine

Slika 41.:
Sinagoga nakon restauracije 1930.
godine

Koprivnica, Izrael. sinagoga

Slika 42.: Unutrašnjost sinagoge nakon restauracije 1930. godine

JEVREJSKA VJEROISPOVIJEDNA OPĆINA U KOPRIVNICI		
PROGRAM		
VELIKOG SINAGOGALNOG KONCERTA DNE 5. SRPNJA 1936. U HRAMU U 17 ^h posl. p.		
1) Mendelsohn:	Preludij i Fuga D-mol – Orgulje, maestro Dugan	
2) Kürschner:	Matovu	Mješoviti pjev. zbor
3) Rubin:	Wešomru	Nadkantor g. Meisel
4) Lewandowsky:	Socharti loch	Zbor kantora
5) Elenbogen:	Kilekach tow	Duet: alt gđa Valentić i tenor nadkan.or g. Wollensohn
6) Sulzer:	Adom olom	Mješoviti pjev. zbor
ODMOR		
7) Rheinberger:	Intermezzo iz sonate A-mol	Orgulje, maestro Dugan
8) Löwenstern:	Haškiwenu	Nadkantor g. Meisel
9) Goldstein:	Uwehenjaskadaš	Zbor kantora
10) Wollensohn:	Ode Adonaj	Duet: bariton g. Lalić i tenor nadkantor g. Wollensohn, uz pratnju mješovitog pjev. zbora
11) Handel:	Halelujoh	Mješoviti pjev. zbor
12) Dugan:	Toketa G-mol	Orgulje, maestro Dugan

Tisk. V. Vukelić, Koprivnica

Slika 43.: Program koncerta

Slika 44.: Sinagoga sredinom 1980-ih godina

Slika 45.: Pogled s galerije prema svetištu

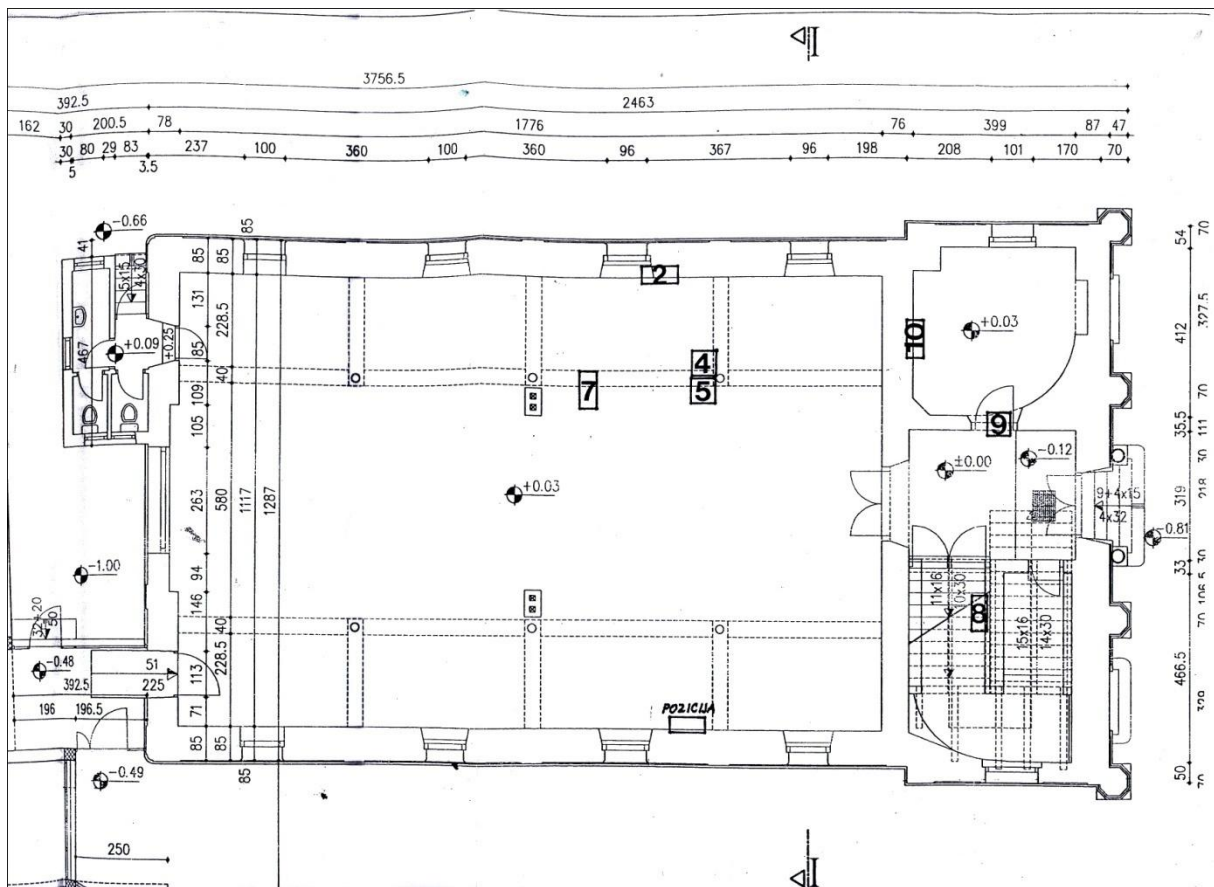
Slika 46.: Pogled sa svetišta prema ulazu i na galeriju

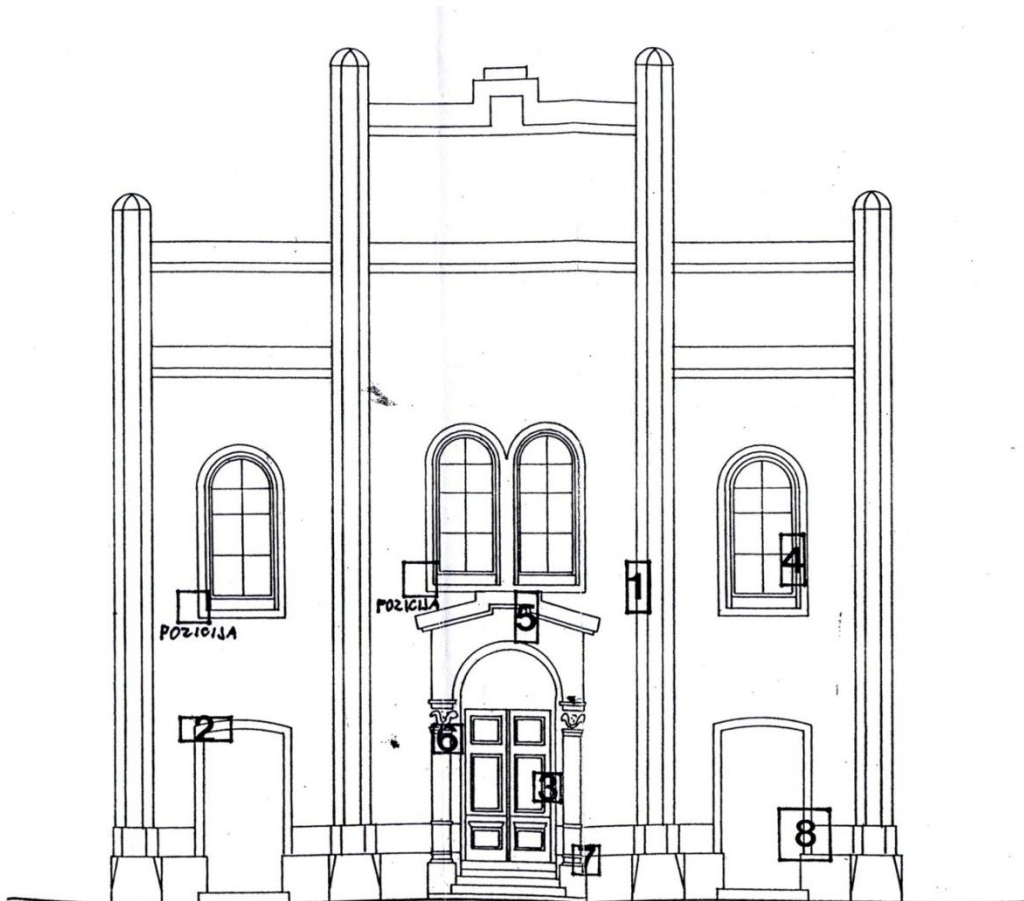
Slika 47.: Detalj stupa i kapitel, prizemlje

Slika 48.: Detalj stuba i kapitela, galerija

Slika 49.: Plan sondiranja i nacrt obnove

Slika 50.: Plan sondiranja fasade i nacrt obnove eksterijera

Slika 51.: Prvobitne boje pročelja i interijera sinagoge

Slika 52.: Primjer sondiranja interijera: vidljivi slojevi boje i različitih oslika

Slika 53.: Različiti fragmenti oslika u svetištu

Slika 54.: Fragment oslika iz sredine 1950-ih

Slika 55.: Restauracija ograde i prednjeg dijela dvorišta

Slika 56.: Zapadno pročelje, stanje danas

Slika 57. i 58.: Usporedba pročelja: portal iz 2012. i 2014. nakon restauracije

Slika 59.: Izložba Stipana Tadića u sinagogi

Slika 60.: Performans „Za početak“ u sinagogi

Slika 61.: Izložba Gordane Špoljar Andrašić u sinagogi

LITERATURA

XXX *Koprivnica, izabrane teme*, Varaždin, 1995.

XXX *140 godina bolnice u Koprivnici*, ur. Franjo Husinec, Opća bolnica „dr. Tomislav Bardek“, Koprivnica, 2009.

Brozović, Leander: *Građa za povijest Koprivnice*, Koprivnica, 1978.

Cvekan, Paškal: *Koprivnica i Franjevci*, Koprivnica, 1989.

Da-Don, Kotel: *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Profil, 2004.

Đurić, Tomislav i Feletar, Dragutin: *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica, 1992.

Ernečić, Dražen, ur.: *Katalog izložbe Židovi u Koprivnici*, Koprivnica, 2005.

Feletar, Dragutin: *Kulturno- povijesni spomenici općine Koprivnica*, Koprivnica, 1992.

Feletar, Dragutin i Prvčić, Vjekoslav: *Stara Koprivnica*, Koprivnica, 1993.

Feletar, Dragutin i Prvčić, Vjekoslav: *Koprivnički album u povodu 650. obljetnice proglašenja Koprivnice slobodnim kraljevskim gradom 1356.-2006*, Zagreb, 2006.

Horvat, Rudolf: *Poviest slob i kr. grada Koprivnice*, 1943.(reprint)

Jalšić, Draženka: *Vrijeme velikog poleta: Historicističko- secesijska izgradnja grada*, u *Koprivnica, izabrane teme*, Varaždin, 1995.

Karač, Zlatko: *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Muzej za umjetnost i obrt i Kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiberg“, Zagreb, 2000.

Klein, Rudolf: *Sinagoralna arhitektura na tlu Hrvatske u kontekstu Austro-Ugarske Monarhije*, u *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, 1998.

Petrić, Hrvoje: *Koprivnica na razmeđi epoha (1765.- 1870.)*, Koprivnica- Zagreb, 2000.

Petrić, Hrvoje: *Koprivnica u 17. stoljeću, Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*, Samobor, 2005.

Planić- Lončarić, Marija: *Odabrani primjeri graditeljskog nasljeđa Koprivnice u: Koprivnica-grad i spomenici*, Odjel za povijest umjetnosti za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1986.

Radović Mahečić, Darja: *Slavko Löwy- sustvaratelj hrvatske moderne arhitekture tridesetih godina*, IPU, Zagreb, 1999.

Rajner, M.: *Sinagogalna arhitektura u katalogu izložbe Židovi na tlu Jugoslavije*, Muzejski prostor, Zagreb, 1988.

Slukan Altić, Mirela: *Povijesni atlas gradova, III Svezak, Koprivnica*, Zagreb, 2005.

Švarc, Krešimir: *Štikleci iz stare Koprivnice*, drugo dopunjeno izdanje, Koprivnica, 2009.

Švob, Melita: *Židovi u Hrvatskoj, migracije i promjene u židovskoj populaciji*, Zagreb, 1997.

Švob, Melita i Mirković, Zoran: *Židovi u Hrvatskoj- židovske zajednice*, Drugo dopunjeno izdanje, 2.knjiga, Zagreb, 2004.

Žmegač, Andrej: *Bastioni kontinentalne Hrvatske, Prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2000.

ČLANCI, ČASOPISI I NOVINE

Anić, Božica i Peršić Kovač, Vesna: *Prilog poznavanju djelatnosti društava u Koprivnici uoči i tijekom Prvog svjetskog rata*, Podravina, Volumen 11, br. 21, Koprivnica, 2012.

Dobrovšak, Ljiljana: *Emancipacija Židova u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji u 19.stoljeću*, Radovi- Zavod za hrvatsku povijest. Vol 37., Zagreb, 2005.

Dobrovšak, Ljiljana: *Židovi u gospodarstvu Koprivnice i Podravine*, Podravina, Volumen VIII., br. 16., Koprivnica, 2009.

Fischer, Miljenka: *Razvoj organizacije prostora Koprivnice od 18.stoljeća do danas*, Radovi IPU, 8/1984.

Jurkić Sviben, Tamara: *Motivi i poticaji hrvatskih glazbenika židovskoga podrijetla u hrvatskoj kulturi i hrvatskoj glazbenoj baštini*, Kroatologija 1, 2010.

Kolar- Dimitrijević, Mira: *Gospodarski razvoj grada Koprivnice u vrijeme načelnika Josipa Vargovića*, Scientia Podraviana, Glasilo povijesnog društva Koprivnica, Godište XI.

Koprivnica, lipanj 1999., broj 14

Kolar- Dimitrijević, Mira: *Grad Koprivnica na putu modernizacije (1848.-1900.)*, Podravina, Volumen VII, broj 14, str. 89.-109., Koprivnica, 2008.

Kolar- Dimitrijević, Mira: *Ožegovići u Koprivnici od polovice 19. do polovice 20. stoljeća*, Cris, god. XIV., br .1/2012.

****Restauracija izraelitičkog hrama*, Novosti, br. 43, 3.9.1930.

****Popravci na izraelitskom hramu u Koprivnici*, Podravske novine, br. 16, 14.6.1930.

****Obnavljanje izraelitskog hrama*, Podravske novine, br. 19, 5.7.1930.

****Svečano otvorenje renoviranog židovskog hrama*, Podravske novine, br. 30, 23.9.1930.

****Posveta obnovljenog izraelitičkog hrama*, Podravske novine, br.31, 27.9.1930.

****Židovski hram*, Koprivnički Hrvat, glasilo Koprivnice i okolice, br. 36, 30.8.1930.

****Svečano posvećenje obnovljenog židovskog hrama*, Koprivnički Hrvat, glasilo Koprivnice i okolice, br.38, 13.9.1930.

*** *Posveta obnovljenog židovskog hrama*, Koprivnički Hrvat, glasilo Koprivnice i okolice, br. 40, 27.9.1930.

****Za tri koprivničke škole 14 milijuna kuna godišnje*, Podravski list, 20. listopada 2014

IZVORI

Državni arhiv Varaždin, *Fond Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*, *Fond Upisnik raznih obrtnika 1860.-1897.*, *Fond Upisnik raznih šegrath od 15.veljače 1887. do 23. prosinca 1899.*, *Fond Židovska zbirka mikrofilmova: „Matične knjige“*, mikrofilmska rola 229

Muzej grada Koprivnice, *Zbirka arhitektonskih nacрта, ostavština Reš*

Općinski sud u Koprivnici, Zemljišnoknjižni odjel

Grad Koprivnica, Upravni odjel za komunalno gospodarstvo, prostorno uređenje i zaštitu okoliša

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu

WEB IZVORI

<http://hr.wikipedia.org/wiki/Koprivnica> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://hr.wikipedia.org/wiki/Ernu%C5%A1ti> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://www.koprivnica.net/kolumne/52-kolumna-hrvoje-petric/13170-KOLUMNA-Crtice-iz-povijesti-IZ-STARIJE-POVIJESTI-KOPRIVNI%C4%8CKIH-%C5%BDIDOVA> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

Intervju s dr. Krešimirom Švarcem u emisiji *Manjinski mozaik*, HRT, 2011. :

<https://www.youtube.com/watch?v=BVUtcYtAvV4> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_06_01/H01_06_01.html

(datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://koprivnica.hr/novosti/performas-za-pocetak/> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://www.najboljeuhrvatskoj.info/ideje/sinagoga-koprivnica-2431.html> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://www.architektenlexikon.at/de/218.htm> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://koprivnica.hr/novosti/otvorena-izlozba-gordane-spoljar-andrasic/#prettyPhoto>

(datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://www.muzej-koprivnica.hr/stipan-tadic-slike/> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://www.muzej-koprivnica.hr/vlasta-delimar-triptih/#more-4334> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

<http://geoportal.dgu.hr/viewer/> (datum zadnje posjete 7.1.2015.)

POPIS FOTOGRAFIJA

Slika 1.: Službeni pečat Izraelitičke bogoštovne obćine Koprivnice

Izvor: vlastita fotografija, Državni arhiv Varaždin, Fond *Poglavarstvo grada Koprivnice 1850.-1918.*; godina 1883, signatura 75

Slika 2.: Sinagoga u Pakracu

Izvor: <http://kpd-sloga.mediaklub.hr/Fotogalerija/tabid/125/AlbumID/463-5/Page/0/Default.aspx>

Slika 3.: Donjogradska sinagoga u Osijeku

Izvor: <http://croatia.ch/zanimljivosti/100215.php>

Slika 4.: Sinagoga u Slavonskom Brodu

Izvor: <http://www.cendo.hr/Opcine.aspx?id=22#22>

Slika 5.: Sinagoga u Rijeci

Izvor: <http://www.cendo.hr/Opcine.aspx?id=20#20>

Slika 6.: Sinagoga u Vukovaru

Izvor: <http://www.cendo.hr/Opcine.aspx?id=30#30>

Slika 7.: Sinagoga u Zagrebu

Izvor: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/59/Sinagoga1906_11.jpg

Slika 8.: Sinagoga u Križevcima

Izvor: vlastita fotografija

Slika 9.: Detalj plana grada Koprivnice- Kleine gasse; iz 1850. godine

Izvor: Mirela Slukan Altić: *Povijesni atlas gradova, III Svezak, Koprivnica, Zagreb, 2005.*, str. 96.

Slika 10.: Detalj katastarske izmjere Koprivnice iz 1860. godine

Izvor: Općinski sud u Koprivnici, ZK odjel

Slika 11.: Detalj plana grada Koprivnice iz 1869. godine

Izvor: Mirela Slukan Altić: *Povijesni atlas gradova, III Svezak, Koprivnica*, Zagreb, 2005., str. 201.

Slika 12.: Sinagoga danas, detalj katastarske izmjere iz 2012.godine

Izvor: <http://geoportal.dgu.hr/viewer/>

Slika 13.: Wilhem Stiassny: „Projekt für den Bau einer Synagoge in der Stadt Kopreinitz in Croatien; Grundriss des Erdgeschosses“, Wien am 22.September 1867.

Projekt za izgradnju sinagoge u gradu Koprivnici u Hrvatskoj; Tlocrt Prizemlja, Beč, 22. studenog 1867.

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7890, P 005851.027

Slika 14.: Wilhem Stiassny: „Grundriss des ersten Stockwerkes“, Wien, 22. Nov. 1867.

Tlocrt prvog kata, Beč, 22. studenog 1867.

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7887, P 005851.024

Slika 15.: Wilhem Stiassny: „Grundriss des zweiten Stockwerkes“, Wien, 22. Nov. 1867.

Tlocrt drugog kata, Beč, 22. studenog 1867.

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7888, P 005851.025

Slika 16.: Wilhem Stiassny: „Längenschnitt“, Wien, 22. Nov. 1867.

Uzdužni presjek, Beč, 22. studenog 1867.

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7892, P 005851.030

Slika 17.: Wilhem Stiassny: „Querschnitt“, Wien, 22. Nov. 1867.

Poprečni presjek, Beč, 22. studenog 1867.

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7892, P005851.028

Slika 18.: Wilhem Stiassny: „Hauptansicht“, Wien, 22. Nov. 1867.

Glavno pročelje, Beč, 22. studenog 1867.

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7889, P 005851.026

Slika 19.: Josef Heuberger: Poprečni presjek, glavno pročelje, tlocrt prizemlja; bez datacije

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7893, P 005851.005

Slika 20.: Josef Heuberger: Uzdužni presjek, plan podnice krovišta, bez datacije

Izvor: vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7895, P 005851.019

Slika 21.: Josef Heuberger: Zapadno pročelje, tlocrt galerije, bez datacije

Izvor: vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7894, P 005851.018

Slika 22.: Nepoznati arhitekt: glavno pročelje, bez datacije

Izvor: vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti, signatura se ne može sa sigurnošću utvrditi i povezati s trenutnim fundusom muzeja.

Slika 23.: Nepoznati arhitekt: Langenprofil; uzdužni presjek, bez datacije

Izvor: vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7913, P 005851.012

Slika 24.: Nepoznati arhitekt: „Querprofil“, olovkom naknadno upisano Reš Josip. Poprečni presjek, bez datacije.

Izvor: vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7903, P 005851.014

Slika 25.: Nepoznati arhitekt: „Grundriss der Männerraumes“; tlocrt prizemlja, bez datacije

Izvor: vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7904, P 005851.001

Slika 26.: Nepoznati arhitekt: „Grundriss der Gallerie“, tlocrt galerije, bez datacije

Izvor: vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7905, P 005851.010

Slika 27.: Vladimir Gjurin: „Projekt für den Bau einer Synagoge in der Stadt Kopreinitz in Croatien; Grundriss des Erdgeschosses“, 1893.

Projekt za izgradnju sinagoge u gradu Koprivnici u Hrvatskoj, tlocrt prizemlja, 1893.

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7900, P 005851.023

Slika 28.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): „Durchschnitt“; poprečni presjek, bez datacije

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7906, P 005851.008

Slika 29.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): „Längedurchschnitt, Seiten-ansicht“ Uzdužni presjek, bočni prikaz, bez datacije

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7907, P 005851.011

Slika 30.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): tlocrt, bez datacije

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7911, P 005851.013

Slika 31.: Nepoznati arhitekt (moguće Popović i Hein): glavno pročelje, bez datacije

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7908, P 005851.009

Slika 32.: (?) Popović, Hein Anton: „Grundplan des isr. Templ in Kopreintz“; tlocrti izraelitskog hrama u Koprivnici, bez datacije

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrti; MGKc 7901 P 005851.003

Slika 33.: Hein: Prikaz svetišta s pripadajućim tlocrtom, bez datacije

Izvor: Vlastita fotografija, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKC 7912, P 005851.007

Slika 34.: Ivan Igrić :“ Grundriss, Grundriss der Gallerie“ 24/1, tlocrt prizemlja, tlocrt galerije, 24. siječanj, bez godine

Izvor: Vlastite fotografije, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKC 7896, P 005851.031

Slika 35.: Ivan Igrić :“ Haupt ansicht des isr. Temples in Kopreinitz“; Glavno pročelje izraelitičkog hrama u Koprivnici. U Koprivnici, 3. Veljače 1893.

Izvor: Vlastite fotografije, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKC 7897, P 005851.002

Slika 36.: Ivan Igrić: „Dachskopf, Tramtherlung Dachplan“ 25/3 1893; Presjek i plan krovišta, 25. ožujka 1893.

Izvor: Vlastite fotografije, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKC 7899, P 005851.017

Slika 37.: Wutte Mikula (?):“Osnova za dogradnju i pregradnju Izr. Hrama u Koprivnici“, bez datacije

Izvor: Vlastite fotografije, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKC 7902, P 005851.006

Slika 38.: Wutte Mikula (?): Dogradnja Izr. Hrama u Koprivnici, 6.VII 1919.

Izvor: Vlastite fotografije, projekti se čuvaju u Muzeju grada Koprivnice, Ostavština Reš, Zbirka arhitektonskih nacrtā; MGKC 7914, P 005851.020

Slika 39.: Sinagoga, izgled iz 1914. Godine

Izvor: Katalog izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, Koprivnica, 2005., str. 22.

Slika 40. Restauracija sinagoge 1930.

Izvor: Katalog izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, Koprivnica, 2005., str. 32.

Slika 41.: Sinagoga nakon restauracije 1930.

Izvor: Katalog izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, Koprivnica, 2005., str. 22.

Slika 42.: Unutrašnjost nakon restauracije

Izvor: Katalog izložbe *Židovi u Koprivnici*, ur. Dražen Ernečić, Koprivnica, 2005., str. 55.

Slika 43.: Program koncerta

Izvor: Krešimir Švarc: *Štikleci iz stare Koprivnice*, drugo dopunjeno izdanje, Koprivnica, 2009., str. 206.

Slika 44.: Sinagoga sredinom 1980-ih

Izvor: Muzej grada Koprivnice, fototeka, Fotografije Krešimira Tadića

Slika 45.: Pogled s galerije prema svetištu

Izvor: vlastita fotografija, današnje stanje

Slika 46.: Pogled sa svetišta prema ulazu i na galeriju

Izvor: vlastita fotografija, današnje stanje

Slika 47.: Detalj stupa i kapitel, prizemlje

Izvor: vlastita fotografija, današnje stanje

Slika 48.: Detalj stuba i kapitela, galerija

Izvor: vlastita fotografija, današnje stanje

Slika 49.: Plan sondiranja i nacrt obnove

Izvor: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, elaborat.

Slika 50.: Plan sondiranja fasade i nacrt obnove eksterijera

Izvor: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, elaborat.

Slika 51.: Prvobitne boje pročelja i interijera sinagoge

Izvor: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, elaborat.

Slika 52.: Primjer sondiranja interijera: vidljivi slojevi boje i različitih oslika

Izvor: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu, elaborat.

Slika 53.: Različiti fragmenti oslika u svetištu

Izvor: vlastita fotografija, današnje stanje

Slika 54.: Fragment oslika iz sredine 1950-ih

Izvor: vlastita fotografija, današnje stanje

Slika 55.: Restauracija ograde i prednjeg dijela dvorišta

Izvor: vlastita fotografija, stanje iz 2012.godine

Slika 56.: Zapadno pročelje, stanje danas

Izvor: vlastita fotografija, stanje iz 2012. godine

Slika 57. i 58.: Usporedba pročelja: portal iz 2012. i 2014. nakon restauracije

Izvor: vlastita fotografija, stanje iz 2012. godine i 2014.godine

Slika 59.: Izložba Stipana Tadića u sinagogi

Izvor: <http://www.muzej-koprivnica.hr/stipan-tadic-slike/>

Slika 60.: Performans „Za početak“ u sinagogi

Izvor: <http://koprivnica.hr/novosti/performas-za-pocetak/>

Slika 61.: Izložba Gordane Špoljar Andrašić u sinagogi

Izvor: <http://koprivnica.hr/novosti/otvorena-izlozba-gordane-spoljar-andrasic/#prettyPhoto>

